

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Кам'янець-Подільська міська організація
Національної спілки краєзнавців України
Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник

САМОВРЯДУВАННЯ У КАМ'ЯНЦІ- ПОДІЛЬСЬКОМУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ
ЗА ПІДСУМКАМИ КРУГЛОГО СТОЛУ

Кам'янець-Подільський
2014

УДК 008+37](477)(082)
ББК 71+84.03(4Укр)я431
С 52

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка
(протокол № 6 від 2014 року)

Рецензенти:

О.П. Григоренко, доктор історичних наук, професор Хмельницького
національного університету;

В.В. Нечитайло, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри політології і соціології
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Редакційна колегія:

В.А. Дубінський, кандидат історичних наук, доцент, декан історичного факультету Кам'янець-
Подільського національного університету імені Івана Огієнка
(співголова редакційної колегії);

В.С. Травінський, директор Кам'янець-Подільського державного історичного музею-
заповідника (співголова редакційної колегії);

О.Б. Комарніцький, кандидат історичних наук, доцент, голова Кам'янець-Подільської міської
організації Національної спілки краєзнавців України (відповідальний редактор);

Л.В. Баженов, доктор історичних наук, професор, академік УАІН;

О.М. Завальнюк, доктор історичних наук, професор, академік АНВО України;

А.Г. Філінюк, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-
Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

С52 Самоврядування у Кам'янці-Подільському: історія та сучасність: збірник
наукових повідомлень за підсумками круглого столу / [редкол.: В.А. Дубінський
(гол.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2014. – 58 с.

Видання здійснене за підтримки голови МО партії «Рідне місто» Василя
Гаврилюка.

УДК 008+37](477)(082)
ББК 71+84.03(4Укр)я431

© К-ПНУ імені Івана Огієнка, 2014

ДО ПРОБЛЕМИ ДАТУВАННЯ ОТРИМАННЯ КАМ'ЯНЦЕМ-ПОДІЛЬСЬКИМ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА

(Заувага)

Відомо: на сьогоднішній день історики не дійшли порозуміння з приводу з'ясування дати одержання містом магдебурзького права. Дискусія, що розпочалася у середині ХІХ ст., не припиняється й нині. Не торкаючись її перебігу, зупиняюся на характеристиці найновіших здобутків українських і польських дослідників. Так, М. Крикун одним з перших у сучасній українській історіографії проаналізував грамоту Коріатовичів, не сумніваючись у тому, що вона датована 7 листопада. Він слушно звернув увагу науковців на те, що польський дослідник А. Пшездзецький першим відзначив факт існування в архіві Кам'янецького магістрату повнішого варіанту її копії, зробленої, на думку останнього, начебто «з книг князів Коріатовичів». Хоча сам А. Пшездзецький вважав цю копію підробкою, М. Крикун все-таки допускав можливість її причетності «до книг Коріатовичів»¹.

М. Петров також схилився до думки (не обговорюючи її), що Коріатовичі надали право на самоврядування Кам'янцю 7 листопада 1374 р., в якому існувало дві громади: українська (руська) та вірменська. При цьому не згадав наявності іншого датування цього привілею – 7 лютого 1374 р.²

В. Михайловський у монографії «Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині ХІV – 70-х роках ХVІ ст.» (К., 2012) слушно відзначаючи той факт, що цей акт надання місту самоврядування є єдиним в Україні документом виданим «володарем незахідної традиції», взагалі обійшов мовчанкою проблему датування, зіславшись на його аналіз польським істориком Я. Куртикою³.

Сучасний польський історик А. Юречко у статті, спеціально присвяченій розгляду грамоти Коріатовичів, вмістив текст обох його варіантів (від 7 лютого й 7 листопада). Відзначив, що, по-перше, вони обидва є копіями одного і того ж оригіналу; по-друге, між ними існують істотні відмінності й, по-третє, обидві дати не припадають на день св. Іоанна (Яна) Хрестителя. Він же засвідчив, що поділяє думку польського історика А. Пшездзецького про сфальшування тексту привілею від 7 листопада, правда, без наведення власної наукової аргументації на її користь⁴.

Видатний польський вчений Я. Куртика, котрий зробив найбільше в історіографії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. вивчення історії Кам'янця зокрема й Подільського краю в цілому ХІV – ХVІ ст., здійснив ґрунтовний огляд часу фіксації обох копій в архівних джерелах й принагідно висловив ряд цінних уточнень. По-перше, встановив, що оригінал на «руській мові» у копії від 7 лютого був наданий у 1564 р. кам'янецькими міщанами комісії для запису в книгу «ревізії листів», з якого було й зроблено переклад на польську мову. А оригінал копії від 7 листопада був підтверджений польським королем у липні 1735 р. і, ймовірно, зберігався у міському архіві. По-друге, вияснивши, що 7 лютого не

припадає на жодне зі свят св. Іоанна Хрестителя, висловив припущення, що привілей місту був виданий 24 лютого ст.ст. (день відзначення у Православній Церкві «першого і другого знайдення глави Іоанна Предтечі» – В.С.), а помилка з датуванням могла трапитися під час перекладу документа й вписування його до книги «ревізії листів». По-третє, зауважив, що М. Грушевський датував привілей місту 7 січня 1374 р., однак при цьому не пояснив чому, обмежившись голою констацією числа й місяця видачі⁵.

Отже, у сучасній історіографії існує три варіанти датування грамоти Коріатовичів: 7 лютого (А. Юречко), 24 лютого (Я. Куртика) та 7 листопада (М. Крикун і М. Петров). Відзначу також, що на початку ХХ ст. М. Грушевський назвав дату 7 січня. Тепер спробую проаналізувати існуючі у двох варіантах копії цього документу інформацію про датування. По-перше, з'ясуємо, що у них є спільним. Просте співставлення показує, що ним є число 7 і названий день св. Іоанна (Яна) Хрестителя. По-друге, відмінність полягає у назві місяця – у першому варіанті названо лютий, а в другому – листопад.

На перший погляд складається враження, що за відсутності інших джерел цієї проблеми не розв'язати. Проте вважаю, що ситуація не така вже й безнадійна. Адже ми маємо в обох копіях одну дуже важливу інформаційну підказку, яку чомусь історики (за винятком Я. Куртики) ігнорують. Маю на увазі день видачі грамоти за православним релігійним календарем – **«на святого Іоанна Хрестителя»**. З'ясовано, що ні 7 лютого, ні 7 листопада такого свята не мають. І Я. Куртика першим вирішив пошукати цей день у лютому і виявив, що на 24 число припадає день «першого й другого знайдення глави Іоанна Предтечі». А відтак і висловив припущення про дату появи привілею Коріатовичів – 24 лютого⁶.

Можна було б і погодитися з нею, але все-таки це не день «святого Іоанна Хрестителя», хоча й має відношення до нього. Пошукаємо його і ми. Так, на 24 червня ст.ст. (7 липня н. ст.) припадає свято «Різдва чесного славного пророка Предтечі й Хрестителя господнього Іоанна», а на 29 серпня ст.ст. (11 вересня н. ст.) – «Усікновення глави пророка, предтечі та хрестителя господнього Іоанна». Вони звичайно безпосередньо пов'язані з І. Хрестителем, але мають свою конкретну назву дещо відмінну від дня «святого Іоанна». І нарешті знаходимо ще одне релігійне свято – **«Собор чесного і славного пророка, предтечі і хрестителя господнього Іоанна»** себто власне день «святого Іоанна». І він припадає на другий день після святкування 19 січня за н. ст. (6 січня за ст.ст.) «Хрещення Господа Бога і Спаса нашого Ісуса Христа. Святе Богоявлення», тобто на **7 січня** за ст.ст. (20 січня н. ст.). Таким чином ми маємо цю ж дату 7 і таке ж свято **«на святого Іоанна»**. Вельми показовим є той факт, що цього дня у Православній Церкві (він є першим з-поміж 7 днів після свята Богоявлення) священники ходили і ходять по домівках віруючих із святою водою й «щирими побажаннями Божого благословення»⁷. І, як на моє переконання, князі Коріатовичі не випадково обрали саме цей світлий день надання Кам'янцю грамоти на самоврядування, бо щиро бажали місту «Божого благословення» у майбутньому. Отже, результат нашого дослідження підтвердив версію М. Грушевського, що грамота місту на самоврядування з'явилася на світ 7 січня 1374 р.

Щодо назв місяців «лютий» і «листопад», то на якомусь з етапів переписувань варіантів копій вкралися помилки. Насамкінець свого виступу хочу зазначити, що не має підстав вважати копію від 7 листопада фальсифікатом, на що вже звертали увагу М. Крикун та Я. Куртика⁸. Припускаю, що вони обидві є копіями не одного документу – **грамоти Коріатовичів**, а двох – її (від 7 лютого (7 січня)) та зробленого з неї **запису до відповідної книги Коріатовичів** (від 7 листопада). І в другому випадку особа, що вписувала зміст грамоти до книги, вочевидь, не без певного інтересу (заохочення) внесла до нього поправки на користь міщан. Однак, ця тема вимагає окремого спеціального дослідження.

Список використаних джерел і літератури:

1. Крикун М. Витоки повітового устрою Подільського воєводства / Микола Крикун // Його ж. Подільське воєводство у XV – XVIII століттях. – Львів, 2011. – С. 88-91.
2. Петров М. Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV – XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління / Микола Петров. – Кам'янець-Подільський, 2012. – С. 27-28, 213-214.
3. Михайловський В. Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV – 70-х роках XVII століття / Віталій Михайловський. – К., 2012. – С. 30-31.
4. Jureczko A. Dokument lokacyjny Kamieńca Podolskiego / Andrzej Jureczko // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu / Pod red. Feliksa Kiryka. – Kraków, 2000. – Т.1. – S. 61–63.
5. Kurtyka J. Repertorium Podolskie. Dokumenty do 1430 roku / Janusz Kurtyka // Tegoż. Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały / Opracował Maciej Wilamowski. – Kraków, 2011. – S. 325-328.
6. Ibidem. – S. 326.
7. Дивись: Календар «З вірою в душі» 2013. – К., 2012. – без пагінації (20 січня).
8. Крикун М. Назв.пр. – С. 89-90; Kurtyka J. Op.cit. – S. 328.

Болтанюк П.А., Мегей В.П.
ст. наукові співробітники

КАМ'ЯНЕЦЬ ЗА ЧАСІВ РУСІ: ПРОБЛЕМИ ДАТУВАННЯ ТА ТОПОГРАФІЇ

У доповіді розглядаються результати археологічних досліджень 2012 та 2013 рр., пов'язані з топографією м. Кам'янець-Подільського у давньоруський час. Звернуто увагу на проблеми топографії міста того часу.

Ключові слова: укріплення, вал, рів, житло.

Давньоруський період історії міста Кам'янець-Подільського, так само як і вся його давня історія, це період малодосліджений та суперечливий. Суперечливими залишаються питання датування міста та його топографія. В першу чергу, це пов'язано з браком писемних джерел. У цьому плані прогалину писемних джерел, в деякій мірі, заповнюють археологічні дослідження міста.

Беручи до уваги археологічні дослідження міста 2012 та 2013 рр., ми хотіли б зробити кілька доповнень до даної тематики.

Найбільш унікальною знахідкою для вивчення історії Кам'янець за давньоруського часу стало оборонне укріплення виявлене під час досліджень

2012 р. на території, що прилягає до Вірменського бастиону з північного боку. Укріплення представляло собою земляний вал висотою 0,8 м, його ширина становить 10,5 м [Рис. 1]. Основу оборонного валу становить культурний шар Трипільської культури. Зовнішня сторона валу має крутизну схилу в межах 30-40°, внутрішній схил валу більш пологий – його крутизна складає 20°. У верхній частині валу простежується горизонтальний зріз шириною близько 2,5 м. Всього скоріш це сліди перепланування валу у більш пізні часи.

З внутрішньої сторони валу простежувався на глибині від 1,3 до 1,9 м від денної поверхні культурний шар давньоруського часу. По середині шару, починаючи з внутрішнього схилу валу, виділявся шар горілого дерева товщиною 2,0-5,0 см та довжиною 5,0 м. Така велика площа горілого дерева засвідчує існування у цьому місці дерев'яних споруд – ізбищ, над якими розміщувалася бойова площадка.

По периметру зовнішньої сторони валу існував рів, який був вибитий у скельній материковій породі. Ширина рову становила 6,0 м, глибина рову становила 1,0-1,3 м. Від валу рів відділявся бермою – горизонтальною площадкою, яка не давала можливості осипатися земляному насипу валу у рів.

Беручи за основу класифікацію городищ П.О. Раппопорта ми можемо віднести такий тип городищ до напівкруглих. Такий тип давньоруських укріплень є характерним в більшості для XII – XIII ст. [11, с. 47]. Аналогом виявленого може слугувати Ленківцецьке городище виявлене на території м. Чернівці. Його дослідження та реконструкцію було проведено Б.О. Тимощуком [13, с. 71].

Певне датування городища дає набір речей виявлених на території внутрішньої частини городища. В першу чергу хотілося б звернути увагу на монету – динар Владислава Ягайло. Монета була виявлена у верхньому зрізі шару. Це дає нам можливість встановити верхню дату існування городища, або ж його відсутності, яка вписується в хронологічні рамки кінця XIV – початку XV ст.

Серед металевих речей виявлених на городищі є залізна шпилька для застібування верхнього одягу. Шпилька являє собою довгий конусовидний стержень з кільцеподібною рухомою голівкою. Її довжина сягає 11,9 см, товщина – 0,5 см, а діаметр кільця – 4,15 см. Такий тип шпильки трапляється протягом XI – XIV ст., однак найпоширенішим він є у кінці XII – першою половиною XIII ст. [5, с. 106].

Ще один виріб, який дає нам хронологічні рамки городища є залізне кресало овалоподібної форми з внутрішньою виїмкою. Такі кресала починають застосовуватись з першої половини XIII ст., а в середині XIII ст. замінюють інші типи кресал й упродовж подальшого часу використовуються масово [5, с. 101].

Поряд з цим досить точно датування дають предмети озброєння виявлені на території укріплення. До таких артефактів можна віднести кістяну петлю налуччя у виді плаского предмета, рибоподібною форми з вирізаними отворами. Ідентичне налуччя по формі виявлено під час розкопок Новгорода. За поданням О.Ф. Медведєва налуччя датується XII ст. [8, с.129, Таб. 8,7].

На городищі виявлено також п'ять наконечників залізних стріл різної форми: три черешкові та дві втульчасті. Три з них датуються XII-XIII ст., одна – XIII ст., а інша XIV – ст. [8].

Серед знахідок виявлених під час досліджень ділянки значна кількість скляних намистин циліндричної та сферичної форм. Трапляються однокольорові (прозорі, зелені, коричневі) та різнокольорові (поєднання жовтої, сірої, зеленої та білої фарб) артефакти. Скляні намистини такого типу відносяться до XII – XIII ст. [4, с. 118].

Серед археологічного матеріалу виявленого на території городища певний інтерес мають гончарні клейма. На території розкопок виявлено три клейма, які хронологічно відносяться до XII – XIII ст. Найбільш цікавим є клеймо, що відтворює рельєфне зображення оленя. На той час олень виступав символом святого Євстафія Плакіді – покровителя мисливців і цілителя. На Русі культ Євстафія Плакіді шанувався як образ воїна-великомученика, як „княжий“ й „царський“ святий, являючись праобразом рівноапостольного римського імператора Константина Великого. То ж його культ шанувався серед княжої династії. Образ святого Плакіді був у пошані й у Галицько-Волинському князівстві. Збереглися свідчення про список Житія Євстафія Плакіді близько 1300 р., що знаходився у василіанському монастирі міста Львова [2]. Це дає змогу припустити існування на території Кам'янця князівського городища. Саме перші будівельні етапи кам'янецького замку Є.М. Пламеницька відносила до часів Романа Мстиславича, Данила Галицького та Льва Даниловича [10, с. 143].

Важливі результати для історії міста у давньоруський час дали також дослідження 2013 р. проведені на території ділянки за адресою вулиця Довга, 2/1. Тут було відкрито й досліджено залишки житла, що може датуватись у межах XIII – XV ст. [Рис. 2]. При його обстеженні у південно-східному куті житла виявлено рештки глиняної печі прямокутної форми розміром 1,6×2,1 м. Товщина стінок печі складала 0,3 м. По середині черінню зроблено неглибоку виїмку діаметром 0,6 м та глибиною 5-10 см. Виїмку було викладено дрібним камінням. Черинь печі розташовувався в рівень з долівкою житла. Челюсті печі розміщувались у західній частині печі. В основі долівки піч мала дерев'яну конструкцію, про що засвідчують залишки дерев'яних горілих балок діаметром 10,0 см.

У північно-західному куті житла, у рівні долівки, розкрито глиняний предмет у виді усіченого конусу з округлим заглибленням у верхній частині. Діаметр предмету становить 0,35 м, а його висота – 0,12 м. Ми схилиємося до думки, що це є залишки плавильного ковальського горну. Наявність горну дає можливість припустити існування розвиненого ремесла на території міста.

Залишається відкритим питання існування міста в XI ст. Адже керамічний матеріал, який вписується в ці хронологічні межі на жаль не виділяється стратиграфічно. А як вказує дослідник Малевська архаїчний тип кераміки присутній серед типів керамічної посуду XII – XIII ст. [7, с. 8-12].

Розташування укріплення у південно-західній частині Старого міста дає підстави припустити, що заселення території півострова, на якому постало місто,

розпочалося з південної частини в межах Вірменського ринку. На утворення ринку в давньоруські часи вказував М.Б. Петров [9] та С.К. Шкурко [14, с. 28].

У цьому плані може стати підказкою розташування православних храмів, які відповідно до мідьориту Кипріяна Томашевича утворюють немов би три групи. Одна з цих груп розміщується у південній частині міста, друга у північній частині, а третя – займає територію каньйону річки Смотрич (Долину) [12].

Ще одним питанням топографії міста та його околиць залишається місце розташування пам'яток давньоруського часу та їх роль у розвитку міста. Адже окрім території міста знахідки давньоруського часу виявлені на території урочища Татариське, урочища Зіньковецьке, на території фортеці та Руських фільварок [6]. Відкритим залишається питання про існування на території Руських фільварок Воскресенського монастиря давньоруського часу. Адже наявність такої кількості пам'яток може засвідчувати в певній мірі досить розвинену інфраструктуру міста у давньоруському часі [3].

Також подальшого дослідження потребує вивчення територія укріплень давньоруського часу. У даному випадку ми маємо справу з складною системою оборони міста, або ж з окремими вузлами оборони, які поєднувалися між собою. Також залишається відкритим питання хронологічної послідовності виникнення укріплень у давньоруський час. Знову ж таки малодослідженим залишається питання розвитку, побудови й утворення основної частини міста в давньоруський час – дитинця.

Відкритим залишається питання чи припинив своє існування Кам'янець у середині XIII ст., або ж продовжував існувати як місто у подальшому часі [1, с. 33].

Поряд з цим, спираючись на результати проведених досліджень, ми можемо стверджувати, що місто існувало в період кінця XII – XIII ст. й мало досить розгалужену й складну систему оборонних укріплень, яка утворювалася двома городищами. Не виключено, що Кам'янець представляв собою одне із княжих городищ.

Список використаних джерел і літератури:

1. Баженов О.Л. Кам'янець і Кам'янецьчина на Пониззі в XII – XIII ст. // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: Історія і сучасність. Збірник наукових праць за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції (16-17 травня 2003 р.). – Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, 2004. – С. 30-34.
2. Болтанюк П.А., Мегей В.П. Гончарні клейма з Вірменського бастіону м. Кам'янець-Подільський // Археологія & Фортифікація Середнього Подністров'я. Збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції / [редкол.: В.С. Травінський (відп. ред.) та інші]. – Кам'янець-Подільський: ПП „Медобори-2006“, 2013. – С. 87-92.
3. Винокур І.С., Петров М.Б. Кам'янець-Подільський кінця XII – початку XIII ст. за писемними та археологічними джерелами // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: Історія і сучасність. Збірник наукових праць за підсумками Міжнародної науково-практичної конференції (16-17 травня 2003 р.). – Кам'янець-Подільський: К-ПДУ, 2004. – С. 3-14.
4. Возний І. Хронологія давньоруських укріплених поселень X – першої половини XIII ст. Сирето-Дністровського межиріччя // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник

наукових статей. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 115-124.

5. Колчин Б.А. Железообрабатывающее ремесло Новгорода Великого (Продукция, технология) // МИА СССР. Труды Новгородской археологической экспедиции / Под ред. А.В. Арциховского и Б.А. Колчина. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. - № 65. – Т. II. - С. 7-120.

6. Кучугура Л.І. До питання про створення археологічної карти Кам'янця-Подільського та його околиць // Давня і середньовічна історія України (історико-археологічний збірник). – Кам'янець-Подільський: Інформаційно-видавничий центр Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету, 2000. – С. 276-279.

7. Малевская М.В. К вопросу о керамике Галицкой земли XII – XIII вв. // КСИА. – 1969. – Вып. 120. – С. 3-14.

8. Медведев А.Ф. Ручное метательное оружие. Лук и стрелы, самострел. VIII – XIV вв. // Археология СССР. Свод археологических источников. – М.: Наука, 1966. – Вып. Е 1-36. – 180 с.: таб.

9. Петров М.Б. Місто Кам'янець-Подільський в 30-х XV – XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – 480 с.: іл.

10. Пламеницька Є.М. Про час заснування Кам'янець-Подільського замку-фортеці // Славяно-русские древности / Под ред. Л.Л. Ващенко. – К.: Наукова думка, 1969. – С. 124-144.

11. Раппопорт П.А. Очерки по истории русского военного зодчества X - XIII вв. // МИА СССР. Материалы и исследования по археологии Древнерусских городов. – М., Лн.: Изд-во АН СССР, 1956. - № 52. – Т. V. – 182 с.

12. Сіцинський Ю. Нариси з історичної топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць. – Кам'янець на Поділля: Видання Подільського братства, 1994. – 60 с.

13. Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.). – К.: Наукова думка, 1982. – 208 с.

14. Шкурко С.К. Пояснительная записка к схематической историко-архитектурной и археологической карте города Каменец-Подольского (Старый город). – Каменец-Подольский: К-ПГИМ-3, 1967. – 62 с.

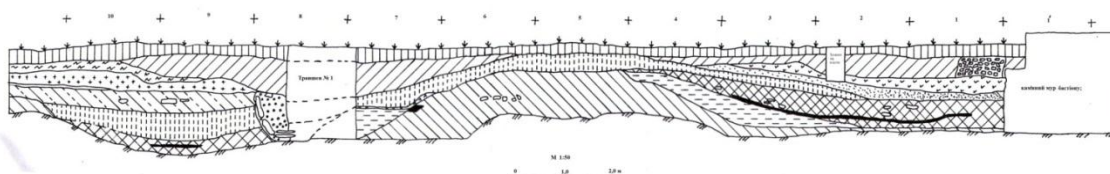

Рис. 1 Стратиграфічний розріз валу та рову

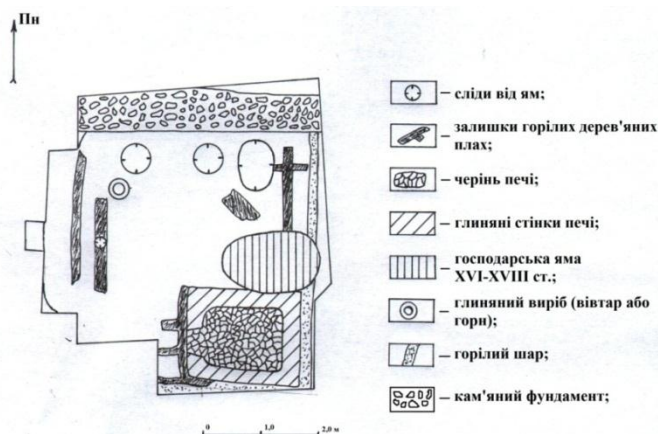

Рис. 2 План залишків житла по вул. Довга 2/1

З ІСТОРІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО САМОВРЯДУВАННЯ В М. КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ (ДО 640-РІЧНИЦІ НАДАННЯ МІСТУ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА)

Розглядається надання м. Кам'янцю-Подільському магдебурзького права у 1374 році та його значення для подальшого розвитку міського самоврядування аж до наших днів.

***Ключові слова:** Кам'янець, Поділля, Коріатовичі, Грамота 1374 р., магдебурзьке право, німецьке право, західноєвропейське місто, місцеве самоврядування.*

Так історично склалося, що з часу початків формування міста Кам'янця-Подільського ще в давньоруський час, воно стало форпостом зв'язків українських земель з Центральною і Південно-Східною Європою та вибору європейського цивілізаційного вектору аж до наших днів, тобто шляху України до Європи, який, попри всі перешкоди й труднощі, триває понад тисячу років. Особливо яскраво цей процес на ранній стадії розвитку проявився під час входження Кам'янця-Подільського до складу Великого князівства Литовського у другій половині XIV – у першій третині XV ст. Тоді володарі – подільські князі Коріатовичі номінально перебували у васальній залежності від Литви, сприйняли давньоукраїнську мову, були під значним впливом західної культури, прагнули розбудувувати свою столицю Кам'янець та інші міста краю за західноєвропейським зразком і заклали в їх житті початки міського самоврядування.

Литовський період історії Кам'янця-Подільського, надання йому Коріатовичами магдебурзького права та формування міського самоврядування досліджували в другій половині XIX – у першій третині XX ст. М.С. Грушевський [1], Ю.А. Ролле (Д-р Антоні Ю.) [2], Є.Й. Сіцінський [3], В.О. Геринович [4], у 1970 – 80-ті роки Я.Р. Дашкевич [5], Ф.М. Шабульдо [6], в добу державної незалежності України М.Б. Петров [7], В.М. Ільїнський [8], П.Я. Слободянюк [9], особливо С.І. Крамар [10;11], О.В. Будзей, автор цієї статті [12] та інші. Проте й досі не вичерпується наукова дискусія навколо проблеми часу виникнення міста над Смотричем, щодо змісту грамоти про надання Кам'янцю магдебурзького права, про роль і значення початків та розвитку в місті самоврядування. Тому, відзначаючи 640-і роковини оприлюднення і введення в дію магдебургії в Кам'янці-Подільському, є потреба ще раз звернутися до поставлених питань в історіографії проблеми під кутом перших спроб євроінтеграції краю.

Як відомо, після переможної Синьоводської битви 1362 року русько-литовської армії над ординськими ханами, Ольгерд передав Подільські землі своїм племінникам, онукам литовського князя Гедиміна князям Коріатовичам Юрію, Олександрю, Костянтину і Федору які, зрештою, на межі 60-70-х років XIV ст. осіли в м. Кам'янці і відкрили новий етап у перетворенні його в західноєвропейське місто. Для цього, розбудовуючи свою столицю на Поділлі, Коріатовичі в основу її проектування заклали головний композиційний центр в організації планувальної мережі міста, який складався з громадської і ринкової

площі, котра сформувалася на підставі дороги, що тяглася від замку до центру міста через каньйон р. Смотрич при допомозі дерев'яного мосту. Планування площі, яка була в просторі видовженою, у той час виходило з місцевих традицій. Головною її архітектурною домінантою була православна церква на честь Парасковії П'ятницької. На площі-ринку розташовувалися житлові споруди, сукениці, лавки шевців, пекарів, різників, лазня, споруди господарського та адміністративного призначення. Загальноміський центр знаходився на території нинішнього вірменського майдану. Цієї традиції містобудування в Кам'янці продовжувалося впродовж XV –XVIII ст. [5; 7].

Важливим фактором у той час було впровадження в українські землі магдебурзького права, яке виникло у Німеччині і до XIII ст. поширилося в країнах Західної Європи, сприяло розвитку німецької колонізації в Східну Європу. Це право унормувало самостійність міст, їх самоврядування, економічний статус. У XIV – на початку XVII ст. до загального процесу розповсюдження магдебурзького права долучилися українські міста: Львів (1356), Кам'янець-Подільський (1374), Луцьк (1432), Житомир (1444) і найпізніше Київ (1494) [13].

Власне вирішальне значення в розвиток Кам'янця, як європейського міста, стало надання місту в лютому 1374 року князями Юрієм і Олександром Коріатовичами Грамоти на самоврядування (магдебурзьке або німецьке право), текст якої був написаний давньоукраїнською літературною мовою. Вона засвідчує, що князь здійснював управління Подільською землею, а війт – міською общиною. *"Зем'ян, бояр та князівських слуг мав судити князь на замку"*, а міщани зобов'язувалися *"судитися своїм правом і своїми райцями"*. Так писалося в привілеях, наданих місту 1374 року. Представниками князів в управлінні Кам'янцем і Подільською землею були воєвода і староста. Основним населенням Кам'янця в ті часи за етнічною приналежністю було українське (руське). Окрім нього, тут мешкали литовці, вірмени, поляки, молдавани та представники інших народів. До їх обов'язків входило *"мостити місто для себе"*. Якщо міщани відмовлялися від будівництва, то повинні були сплачувати додатковий податок грішми *"князеві в скарб"*. Отже, за цим правом місто звільнялося від управління й суду феодала (власника), отримувало самоврядування і своє судочинство, наділялося орними землями і пасовищами, регулювався ремісничий цеховий устрій, визначалася кількість проведення ярмарків і торгів, міщани звільнялися на 12-20 років від сплати данини, запрошувалися із Західної Європи колоністи, купці, ремісники. Міста-магдебургії забезпечували захист від ворогів: міщани повинні були будувати укріплення, споруджувати замки і фортеці, виставляти варту, вступати в ополчення [10, с.63-64].

Таким чином, магдебурзьке право передбачало низку державних повинностей міського населення, зокрема:

1. участь в ополченні проти загарбників;
2. захист міських укріплень;
3. будівництво і утримання міських оборонних укріплень, постачання їх боєприпасами;
4. охорону кордонів своїх земель, організацію спостережних пунктів;

5. надання підвід на період нападів ворога, перевезення, утримання, обслуговування княжих службових осіб;
6. виплату грішми чи натурою податі князю та старості [11, с. 228].

Грамотою Коріатовичів надано міщанам право суду за своїм правом, перед своїми війтами (представниками). При цьому зазначено, що князівський воєвода не повинен втручатися у цей суд. У випадку, коли боярин чи княжий землянин судиться з міщанином, суд здійснюватиме воєвода разом з війтом. При цьому в разі доведення вини княжого слуги штраф стягує воєвода, а міщанина карає війт. Третя частина стягуваних штрафів мала надходити війту, а дві третини князь дарував для допомоги місту. Князь також надавав місту доходи від крамниць і з лазні. На ті кошти міщани мали укріпляти місто [11, с. 230].

Складовою частиною локаційного процесу Кам'янця з 70-х рр. XIV ст. виступала поземельна власність міста на землю. Згідно з грамотою князів Юрія і Олександра Коріатовичів, Кам'янець отримав земельний наділ у розмірі чотирьох левів землі, які знаходилися на території між ріками Мукшею і Дністром. Міські громадські землі, з правової точки зору, не перейшли у приватне володіння городян, але як королівщина стали рядовим леном членам міської общини, з якого сплачувались податки князю і місту. З цього часу і до XIX ст. міська земля була предметом гострої боротьби за її переподіл між низами і верхівкою міщан [12, с.10].

Варто пам'ятати, що міське населення і самоврядування при Коріатовичах ще не знало поділу на руську, польську та вірменську громади, що запроваджене ними магдебурзьке право було спрямоване на посилення притоку мігрантів з Німеччини та інших країн Західної Європи для посилення економічного розвитку міста і забезпечувало права й привілеї в першу чергу для них, що воно ще не відповідало всім вимогам формування самоврядування, а лише заклало народження його традицій.

З входженням Поділля з його містами до складу Речі Посполитої в 30-х роках XV ст. польська влада, зокрема в Кам'янці, почала всіляко утискати і зневажати постулати Грамоти 1374 року Коріатовичів й послаблювати міське самоврядування. Тому польські королі змушені були своїми указами, грамотами неодноразово підтверджувати магдебурзьке право у Кам'янці й розширювати його повноваження. Це сталося, коли у 1463 році Кам'янець став королівським містом і центром Подільського воєводства, коли такі привілеї були декларовані місту в 1491 році королем Казимиром III Ягайловичем та знову підтверджені тим же королем на краківському сеймі 1553 року. Зокрема, у королівській грамоті 1553 року, яка визнала права на самоврядування руській (українській) общині Кам'янця, писалося: «Нам здається вельми правильним і корисним, що благочестивий Казимир, б. король Польський, великий князь Литовський і т.д., наш дід, перший надав руським міщанам Кам'янця право вибирати за своїм бажанням війта (представника) і у випадку потреби відсторонювати або позбавляти його цієї посади війтівства...». Далі у грамоті дається повний перелік зобов'язань, прав і привілеїв руської громади в місті. Знову ж таки указом короля Сигізмунда Августа 1555-го та рішеннями варшавського сейму 1557 років вкотре

підтверджувалися права русинів Кам'янця-Подільського на самоврядування. Не зважаючи на таку увагу до самоврядування в місті королівської влади, його розвиток у XV-XVII ст. проходив у складних умовах всіляких утисків з боку місцевої польської адміністрації [11, с. 237-239].

Все-таки у XV-XVII ст. магдебурзьке право значно поширилося на Поділлі. За підрахунками дослідників, магдебургією користувалося понад 50 подільських міст і містечок. Першим містом, яке отримало це право Грамотою Коріатовичів, був Кам'янець-Подільський (1374). Крім Кам'янця, у XV ст. німецьке право діяло у 5 містах Поділля, з них у Смотричі (1448), Ярмолинцях (1455), Зінькові (1456) та ін. У XVI ст. це право утвердилося ще в 19 містах краю, зокрема в Летичеві (1537), Старій Синяві (1543), Чорному острові (1556), Брацлаві (1564), Черчі (1578), Чорнокозинцях (1578), Дунаївцях (1592) й ін. Зусиллями італійки Бони Сфорца місто Бар отримало магдебурзьке право у 1540 р., яке регламентувало жителів на три міські громади: руську (українську), польську і чемериську [16, с. 40]. У наступному столітті королівськими привілеями магдебурзьке право було даровано ще 15 містам Подільського воєводства, у тому числі Михалпілю (1605), Деражні (1614), Миньківцям (1637), Пиляві (1649), Вінниці (1640), Сатанову (1641), Жванцю (1646) тощо.

Особливістю подільських тогочасних міст слід вважати малочисельність їх населення, своєрідне поєднання міського і сільського укладів життя, ремісничої і торгівельної діяльності міщан із заняттям сільським господарством. Звідси магдебурзьке право в краї запроваджувалося в обмеженому вигляді: спочатку воно надавалося не всім міщанам, а лише колоністам, запрошеним переселенцям та привілейованим громадам (полякам, німцям), згодом його поширили на руську, вірменську та інші общини, досить часто власники і державні чиновники втручалися в міське самоврядування [12, с.9].

Незважаючи на певні обмеження міського самоврядування в умовах самодержавно-чиновницького і власницького свавілля, воно впродовж XIV-XIX ст. відпрацювало і встановило свої механізми діяльності за європейськими стандартами, взяло на себе організацію управління містами та їх розбудови, відповідальність за збереження і розвиток комунальної власності й правопорядку, виступало гарантом дотримання громадянських прав міщанами. Проте доля історичних міст Поділля, які мали магдебурзьке право, у віках складалося по різному. Там, де міста розросталися та економічно розвивалися і в них було міцне та відрегульоване самоврядування, вони зберегли свій статус міста й до нині (Кам'янець-Подільський, Вінниця, Проскурів (Хмельницький), Могилів-Подільський, Бар, Дунаївці та ін.). Коли ж навпаки, зазначені показники були від'ємні, то такі міста, що мали німецьке право, з перебігом часу втратили ознаки міст і навіть містечок й перетворилися на села. Так сталося з містами і містечками Черче, Шарівці, Жванець, Миньківці та ін.

Указом імператора Миколи I магдебурзьке право було скасовано в Україні під владою Росії у 1831 р. (крім Києва до 1835 р.), в західноукраїнських землях у складі Австрійської імперії – у 1786 р. [8, с.45]. Це був відступ від західноєвропейських традицій міського самоврядування і означало повне

підкорення міст самодержавними режимами, чиновницькою бюрократією, посилення азійського напружання цивілізаційного розвитку.

Варто підкреслити, що історичні традиції європейського вибору, закладені ще в добу середньовіччя, сьогодні, вивчаються, запозичуються і відроджуються в теперішній Україні. Наведемо приклад нинішнього розвитку міського самоврядування у м. Кам'янці-Подільському. В ньому належно зберігається будівля міської Ратуші XV-XVIII ст. В її приміщеннях знаходиться, з одного боку, експозиція місцевого державного історичного музею-заповідника, а, з іншого, вже понад останнє десятиріччя тут розташована урочиста зала міської мерії, обладнана в мистецько-архітектурному стилі середньовічної епохи. Тут склалася традиція ухвалення доленосних рішень місцевого самоврядування, відбуваються урочисті засідання та збори, приймаються зарубіжні делегації, підписуються важливі угоди про співробітництво і дружбу між містами, у тому числі західноєвропейськими, розміщені експозиції історії магдебурзького права, а також тут постійно відбуваються міжнародні, всеукраїнські та міські наукові конференції, симпозіуми, круглі столи, присвячені історії і сьогоденню міст [12, с. 9-10]. Таке використання середньовічної Ратуші є визнанням кам'янчанами європейського вибору України та її подільської землі сьогодні й на далеку перспективу.

Отже, шлях України до Європи у просторі і часі впродовж останньої тисячі років потребує подальших наукових досліджень і узагальнень, вивчення досвіду багатьох поколінь у впровадження в нашій країні європейських стандартів і традицій життя, їх належного використання, вдосконалення й популяризації в наші дні, а, головне, збільшення в українському суспільстві табору прихильників європейського вибору в розбудові рідної держави.

Значним є внесок Коріатовичів у розвиток Кам'янця. Надавши йому магдебурзьке право, вони сприяли тому, щоб воно розбудовувалося за зразком західноєвропейських міст. Тому по праву сьогодні одна з головних вулиць Кам'янця-Подільського носить ім'я князів Коріатовичів.

Список використаних джерел і літератури:

1. Грушевський М.С. Історія України Русі /Михайло Грушевський. – К., 1998. – Т. 5.
2. D-r Antoni J (Rolle). Zameczki Podolski na kresach multańskich. – Warszawa, 1880. – Т. 1.
3. Сецинский Е.И. Город Каменец-Подольский. Исторический очерк /Евфимий Сецинский. – К., 1895.
4. Геринович В.О. Вірмени у Кам'янці /Володимир Геринович //Краєзнавство. – 1928. - №1. – С. 20-25.
5. Дашкевич Я.Р. Кам'янець-Подільський у вірменських джерелах XIV-XV ст. /Ярослав Дашкевич //Архіви України. – 1970. - №5. – С.57-62.
6. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского /Феликс Шабульдо.- К.,1983. -182 с.
7. Петров М.Б. Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV-XVIII ст. /Микола Петров. – Кам'янець-Подільський, 2012. – 480 с.
8. Ільїнський В.М. Магдебурзьке право на Поділлі /Валентин Ільїнський //Науково-краєзнавчий альманах «Дивокрай». – Хмельницький, 1997. – Вип. 2.
9. Слободянюк П.Я. Соціальні аспекти магдебурзького права на Хмельниччині /Петро Слободянюк //Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995.
10. Крамар С.І. Кам'янець на Поділлі у XIV-XVIII ст.: магдебурзьке право, судочинство та самоврядування громад /Сергій Крамар. – Кам'янець-Подільський, 2010.
11. Крамар С.І. Місто Кам'янець на Поділлі у XIV-XVIII століттях: магдебурзьке право, та самоврядування громад /Сергій Крамар //Господарський (арбітражний) суд Хмельницької області: історико-правові нариси й портрети. – Кам'янець-Подільський, 2006. – С. 223-272.

12. Баженов Л.В. Магдебурзьке право XIV-XV ст. на Поділлі – фундамент сучасного міського самоврядування /Лев. Баженов //Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – Вип. XIX. – Вінниця, 2011. – С. 8-11.
13. Нариси історії магдебурзького права в Україні XIV – початку XV ст. – Львів, 2002.
14. Стрельбіцька Н. До історії діяльності міського самоврядування міста Бара в XVI – на початку XX ст. /Наталія Стрельбіцька // Бар. Барська земля – крізь призму століть: Матеріали I міжнар. науково-практичної конф. – Бар, 2008.

Рассматривается предоставление г. Каменец-Подольскому магдебургского права в 1374 году и его значение для дальнейшего развития городского самоуправления аж до наших дней.

Ключевые слова: Каменец, Подолия, князя Коріатовичи, Грамота 1374 г., магдебургское право, немецкое право, западноевропейский город, местное самоуправление.

Пагор В.В.
аспірант

ВИЩЕ КЕРІВНИЦТВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ЕЛІТА КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIV СТ. ДО СЬОГОДЕННЯ (СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ)

У розвідці ведеться мова про високопосадовців міста Кам'янець-Подільського і регіону, відповідно до запропонованого плану: 1) Урядування князів Коріатовичів; 2) Війти громад Кам'янець-Подільського; 3) Вища влада в турецький період (1672-1699 рр.); 4) Бурмістри (XVII ст.); 5) Воєводи Поділля; 6) Генеральні старости; 7) Каштеляни; 8) Коменданти фортеці; 9) Вище керівництво Поділля і Кам'янець-Подільського за часів Російської імперії; 10) Міська влада в добу Української революції 1917-1920-х рр.; 11) Керівники міста в радянський період; 12) Вища влада Кам'янець-Подільського Незалежної України.

Ключові слова: князь, війт, бурмістр, воєвода, староста, каштелян, комендант, губернатор, міський голова.

Упродовж історії Кам'янець-Подільського великий вплив на його розвиток здійснюють визначні державні постаті, управлінці, які своєю працею накреслюють вектори розвитку міста. Розкриття особливостей діяльності вищої влади і адміністративної еліти дозволяє зобразити історичне тло найважливіших адміністративних процесів різних епох, що випали на долю міста. За ключовими історичними подіями, на які сьогодні ми дивимося з історичної ретроспективи, стоять рішення впливових осіб – еліти, якій громада довірила керівництво Кам'янцем-Подільським.

З 70-х рр. XIV ст., після надання місту права на самоврядування, циркуляція адміністративної еліти жвавішає. Чимало державних посад стають виборними. За правом на самоврядування, місто користується власними юридичними нормами регулювання економічного, політичного і суспільного життя. Налагоджено функціонує судова система. Кам'янець-Подільський живе повноцінним соціально-економічним життям характерним для міст Центральної і Східної Європи.

Особливої уваги привертає керівництво міста після 1793 р. У той час Кам'янець-Подільський починає втрачати норми міського самоврядування, властиві для багатьох європейських міст. Це було пов'язано із запровадженням російської системи місцевого управління. Адміністративна верхівка міста, сформована з російських військових і осіб наближених до царських верхів,

проводить політику централізації влади. Побудована вертикаль влади вже не формується виборчим правом жителів, а замінюється призначеннями зверху. Це було певною мірою характерно і для радянського часу.

Адміністративну еліту в Кам'янці-Подільському доречно поділяти на міську та регіональну. Серед вищої міської влади були посади, котрі певною мірою відповідали обов'язкам сучасного мера. Наприклад: війта, старости, бурмістра (в литовський і польський періоди), бейлербея (голови місцевого уряду в турецькі часи), міського голови (в складі Російської імперії) і т.д. Місто також було адміністративним центром Подільського воєводства, згодом губернії, обласним центром. Значний управлінський вплив на місто мали представники регіональної адміністративної еліти – князі, воєводи, старости, губернатори.

Робота охоплює хронологічно широкий період, що відобразилося певним чином на її структурі. В структуру даної публікації входять ряд груп високопосадовців, в руках яких зосереджено важливі важелі міського і регіонального управління.

Щодо історіографії, то дані питання неодноразово привертала увагу науковців: Й.Ролле, Ю.Сіцинського, М.Петрова, О.Гаркавеця, О.Завальнюка, О.Комарницького, В.Лозового, В.Михайловського, Е.Сікори, А.Скрипника та ін. Проте узагальнюючі відомості про міське керівництво до сьогодні залишаються не систематизованими. Необхідно звернути увагу також на те, що в літературі, по-різному подані імена і прізвища міського керівництва (переважно владної верхівки до XVII ст.). Це пов'язано з особливостями перекладів прізвищ на українську мову, що вимагає подальших уточнень.

Загалом, у даній роботі, зібрано інформацію про понад 200 високопосадовців (в 14 таблицях) Кам'янця-Подільського з середини XIV ст. до сьогодні. Вказано на їх посадові обов'язки, роль в суспільно-політичному житті міста, подано роки керівництва.

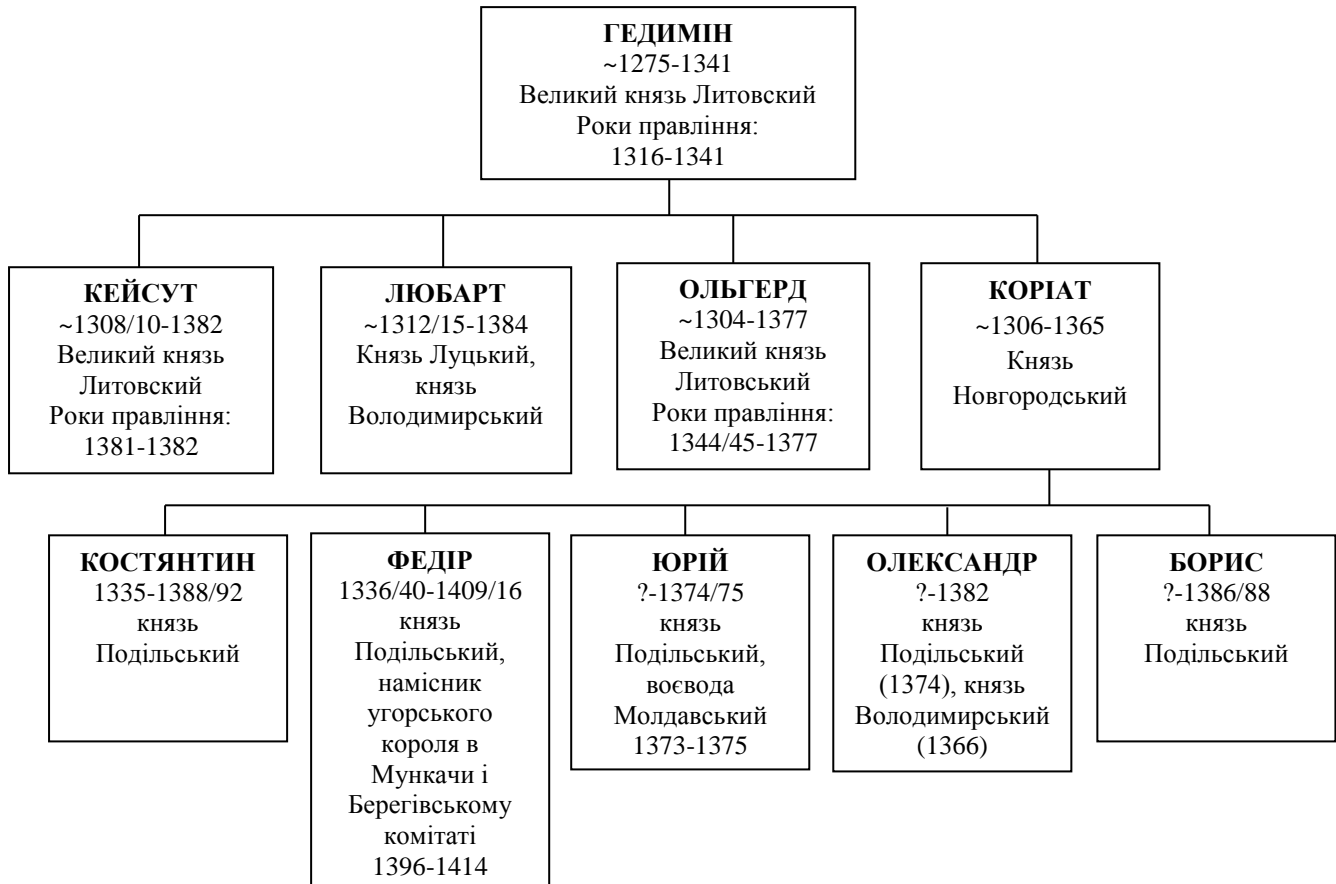
1. Урядування князів Коріатовичів

З 1362 р., після битви на Синіх Водах, відбулося входження Поділля в європейський геополітичний простір. Місто Кам'янець-Подільський разом з іншими містами і містечками Поділля переходить під владу литовських князів Коріатовичів: Юрія, Олександра, Костянтина і Федора. Після запровадження права на самоврядування (1374 р.), відбувається якісний стрибок в системі управлінні міста, пожвавлюється соціально-економічний розвиток Кам'янця-Подільського.

Верхівку владної ієрархії в управлінні подільським регіоном, містами і містечками займав князь. Він, як представник прошарку аристократії, власник вищого шляхетського титулу, мав значний адміністративний вплив на міста Поділля, в тому числі на Кам'янець-Подільський. Важливою рисою урядування Коріатовичів на Поділлі був діархічний характер їхньої влади. Найбільший внесок в розвиток Кам'янця-Подільського та Поділля зробили князі Юрій та Олександр.

**Родовід українських князів литовського походження
(рід Коріатовичів)**

2. Війти громад Кам'янця-Подільського

У Кам'янці-Подільському значна повнота влади зосереджувалася в руках бурмістра і війтів громад. Зокрема, війт у багатонаціональних містах України і Польщі очолював магістрат національної громади. В його руках зосереджувалася адміністративна і вища судова влада. Він безпосередньо впливав на рішення суду, відповідав за оборону міста, громадський порядок, належні санітарні норми, протипожежну безпеку, виконання рішень короля тощо. Свою владу війт ділив з міською радою, на рішення якої він міг впливати. За свою службу війт брав частину податків і судових оплат.

У Кам'янці-Подільському, згідно норм самоврядування, діяв магістратський уряд, який ділився на раду, котра складалася з райців на чолі з бурмістром і лаву, в яку входили лавники на чолі з війтом.

В місті відомі війти трьох громад: руської (української), польської та вірменської. Спершу посади війтів були спадковими. Посада війта польської громади стала виборною з кінця XVI ст. На посаду могли претендувати лише найзаможніші міщани. Війти мали своїх заступників.

Згідно норм самоврядування, український війт управляв лавою, яка формувалася з лавників. У деяких документах лавники української громади іменуються старшинами. Окрім судочинства війт керував адміністративними і

господарськими справами громади. Щорічно український вїйт перед магістратом звітував про збір податків і розподіл грошей. Грошові збори від торгівлі, які надходили через вїйта до проконсулів (президентів) міста, згодом направляли на потреби Кам'янця.

Вїйт вірменської громади вступивши на посаду, зобов'язаний був відростити вуса (за цим стежила Рада сорока мужів). Курйозний випадок стався 1710 р., коли Фома Богданович вступивши на посаду вїйта вуса не відростив, за що постав перед судом. Суддя постановив відростити вуса і не нехтувати традиціями.

Магістрат польської громади формувався не лише з лави, але й ради (консульського уряду). До уряду польського магістрату входила й Рада сорока мужів.

З 1699 р., після переходу Кам'янця-Подільського під владу Польщі, було утворено одну польсько-українську юрисдикцію. В 1703 р. українська громада міста повністю втратила своє самоврядування.

Таблиця №2

Вїйти польської, руської, вірменської громад Кам'янця-Подільського XV-XVIII ст.

Вїйти руської (української) громади	Вїйти польської, польсько-руської (з 1699 р.) громади	Вїйти вірменської громади
Стефан Кїт (20-ті рр. XVI ст.)	Бартош (1444)	Янущик (1460)
Степан (20-ті рр. XVI ст.)	Якуб Ромен (1460)	Якуб з Дубно (1479)
Микула (30-ті рр. XVI ст.)	Сергій (1561)	Івашко (1536)
Сахарко (30-ті рр. XVI ст.)	Адам Святкович (1700-1702)	Дануш (1544)
Кириак (XVI ст.)	Микола Павлич (1703-1704, 1717)	Юрко (1559-1561, 1566)
Захарко Златогорло (1573 р.)	Микола Венгринович (1706-1707)	Нурсес (1560)
Назар Котович (60-70-ті рр. XVI ст.)	Альберт Рохольський (20-40 рр. XVIII ст.)	Гурег (1563)
	Якоб Грабачов (20-40 рр. XVIII ст.)	Торс (1572-1573)
	Грегор Яроцький (20-40 рр. XVIII ст.)	Мілько (1576)
	Демкович Я. (друга половина XVIII ст.)	Голуб, син Кїркора (1579, 1581, 1582, 1594, 1596)
	Сенгевський Я. (друга половина XVIII ст.)	Зану (1583, 1584)
	Солтовський М. (друга половина XVIII ст.)	Якуб Бенеш (1598, 1599)
		Бедрос, син Хачка (90-ті рр. XVI ст., 1603)
		Кїркор (90-ті рр. XVI ст.)
		Нїгол (1608)

		Гур'ег (1611)
		Лукаш Грицькович (1614, 1616, 1617, 1622, 1623, 1625)
		Івашко, син єпископа Сергія (1619)
		Кіркош, син Голуба (1629, 1632, 1635, 1638, 1641)
		Мурад (1647, 1648)
		Івашко, син Юрка Неворовича (1653)
		Фома Богданович (1710)
		Томаш Бонданович (1712)
		Стефан Мількович (1719)

3. Вища влада в турецький період (1672-1699 рр.)

Бейлербей – адміністративна посада в Османській імперії. Бейлербей очолював провінційний уряд, безпосередньо впливав на керівництво містом. У 1672-1699 рр. влада в Кам'янці-Подільському зосереджувалася в руках бейлербея і членів дивану (виконавчий орган).

Таблиця №3

Бейлербеї Кам'янця-Подільського в турецький період (1672-1699 рр.)

Ім'я	Роки правління
Галіль-паша	1672-1675
Галіль-паша	1677-1680
Ібрагім-паша,	1676-1677
Ахмед-паша	1680-1682
Абдурахман-паша	1682-1684
Махмуд	1684
Мустафа	1685-1686
Гусейн-паша	1686-1688
Ахмед	1688-1689
Кахраман-паша	1689-1699

4. Бурмістри (XVIII ст.)

Бурмістр, також проконсул, президент, ректор міста – це вищий керівник міста, голова магістрату в містах Польщі, України, яким було надано магдебурзьке право. Посада певним чином відповідна сучасній посаді міського голови. Бурмістр був головою міської ради і обирався на цю посаду з членів ради.

**Бурмістри (президенти, ректори) міста Кам'янця-Подільського
XVIII ст.**

Ім'я, прізвище	Рік згадки в документах
Андрій Зволінський	1702 р.
Михайло	1703 р.
Микола Павличко	1719 р.
Ян Баранович	1733 р.
Олександр Маркевич	1761, 1769 р.
Андріс Гірш	1767 р.
Габріель Лукашевич	1771 р.
Ян Бжезовський	1785 р.

5. Воєводи Поділля

Велике князівство Литовське в адміністративно-територіальному відношенні ділилося на воєводства, на чолі яких були воєводи. Воєводи як представники шляхти, перебували в Кам'янці-Подільському. Мали нерухомість в Кам'янці-Подільському (здебільшого у центральній частині Старого міста). Більшість з них проживали у межах Польського та Вірменського ринків. Вони займали найвищі щаблі адміністративної і соціальної ієрархії тогочасного Подільського воєводства. В обов'язки воєводи входив військовий захист міст і містечок, забезпечення стабільного розвитку торгівлі і ремесел. Воєводи часто були великими землевласниками, контролювали в регіоні торгівлю, ремесла, промисли, з чого отримували дохід (відсоток від податків).

Перелік подільських воєвод (XV-XVIII ст.)

Ім'я	Термін правління
Петро Одровонж	1434-1437
Грицько Кірдей	1439-1462
Давид з Бучача	1480-1485
Ян Сенінського	1588-1598
Микола Гербурт	1587-1588
Станіслав Лянцкоронський	1614-1617
Томаш Замойський	1618-1619
Станіслав Потоцький	1636-1653
Станіслав Конєцпольський	1679-1682
Стефан Гумецький	1706-1736
Вацлав	1750-1762
Міхал Ржевуський	1762-1770
Якуб Замойський	1770-1790
Леонард Марцин Швейковський	1790-1793

6. Генеральні старости

Безпосереднє відношення до управління Кам'янцем-Подільським, окрім магістратського уряду мала також старостинська рада, яку очолював генеральний

староста. Під його управлінням знаходилася переважно невелика адміністративна одиниця. Староста забезпечував охорону міста і громадський порядок в старостві і місті. Він мав юрисдикцію з кримінальних справ щодо шляхти, міщан і селян. Завідував податковою системою і забезпечував виконання вироків всіх судів у старостві.

Таблиця №6

Генеральні старости XV-XVIII ст.

Ім'я	Термін правління
Гринько, староста Подільський	близько 1375
Грицько Кирдей	1400-1402
Дерслав Конопка	1402
Рафаїл	1403
Петро Шафранець	1404
Флоріан з Коритниці	1405
Андрій з Тенчина	1406
Петро з Бакоти	1407
Михайло Мужило	1430-1435
Петро Одровонж	1436-1438
Януш з Кобилин	1438-1441
Пйотр поляк з Ліхвіна	1440-1442
Тедорик з Бучача	1442-1456
Бартош з Бучача	1455-1457
Михайло з Бучача	1458-1461
Станіслав з Ходча	1463-1474
Анджей Фредро	1475-1476
Ян Одровонж	1477-1481
Якуб з Бучача	1486-1492
Станіслав з Ходча	1494-1510
Станіслав Лянцкоронський	1510-1522, 1522-1533
Ян Творовський	1522
Микола Іскрицький	1533-1540
Єжі Язловецький	1540-1542
Мацей Влодек	1542-1569
М. Потоцький	1557
Микола Потоцький	1571-1572
Микола Бжезький	1574-1586
Ян Потоцький	1588-1609
Якуб Потоцький	1611-1613
Олександр-Валентій Калиновський	1614-1620
Стефан Потоцький	1620-1631
Микола Потоцький	1631-1643
Пйотр Потоцький	1643-1655
Ян Замойський	1656-1662
Микола Потоцький	1662-1672
Марцин Контський	1676-1710 (в екзилі в турецькі часи)

Ян Станіслав Контський	1710-1727
Ян Тарло	1728-1750
Август Чарторийський	1750-1758
Адам Чарторийський	1785-1794

7. Каштеляни

В українських і польських землях каштеляни спершу поєднували обов'язки військового начальника і судді в провінціях. Каштелян міг займати різні адміністративні посади, окрім генерального старости у воєводстві. Здебільшого це була службова особа, яку призначав король або князь для управління «городом» (замком, фортецею) та невеликою навколишньою місцевістю.

Таблиця №7

Кам'янецькі каштеляни XV-XVIII ст.

Ім'я	Термін правління
Монівід	1437-1438
Микол Бедрих (Свірч)	1438-1441
Міхал Мужило	1460-1466
Миколай Свірч	1469-1490
Домкрат (Ян) з Шаравки	1505-1506
Миколай Язловецький	1542-1559
Микол Синівський	1576-1584
Якуб Претвич	1593-1607
Ян Гербурт	1625-1626
Ян Уланський	1654-1655
Микол Бігановський	1663-1773
Габріел Сільницький	1676-1680
Никодим Забоклицький	1693-1704
Йозеф Гумецький	1754-1764
Кастан Гринівецький	1768-1783
Леонардо Марцін Швейковський	1782-1790

8. Коменданти фортеці

На початку XVIII ст. була запроваджена посада коменданта фортеці. Він відповідав за обороноздатність фортеці, зокрема ніс відповідальність за становище міського гарнізону. Мав визначальний вплив на містобудування. Комендант міста брав участь у складанні креслень генеральних та проектних планів міста, оборонних споруд, адміністративних і громадських будівель.

Таблиця №8

Коменданти кам'янець-подільської фортеці (XVIII ст.)

Ім'я	Роки згадування на посаді
Кошкель	поч. XVIII ст.
Бартш	1707-1718
Вільгельм Раппе	1722
Флоріан Шілінг	друга половина 1720-х рр.
Вацлав Ржевуський	1734-1735

Стефан Гумецький	1735-1736
Ян-Миколай Компенгаузен	1736-1739
Домінік-Ігнатій Бекерський	до 1750
Крістіан Дальке	1750-1763
Михайло Кучинський	1764-1768
Ян де Вітте	1768-1785
Крістіан Дейбель де Гамерон	1786
Йозеф де Вітте	1786-1789
Ян Орловський	1789-1792
Антоній Злотницький	1793-1797

9. Вище керівництво Поділля і Кам'янця-Подільського за часів Російської імперії

У 1793 р. Кам'янець-Подільський відійшов під владу Росії. Польська адміністративна система зазнає змін. Воеводства відійшли в історію, натомість у силу вступив законодавчий акт – «Положення про губернії». З 1795 р., коли була утворена Подільська губернія, Кам'янець-Подільський стає резиденцією подільських губернаторів.

Губернатор був головною особою в управлінні адміністративним апаратом губернії, з іншого боку виконував функції загального нагляду. Він був відповідальним за добробут губернії, персонально ніс відповідальність за всі збитки завдані підзвітними йому чиновниками казні або приватним особам. Покривав такі збитки часто з власної кишені.

Губернатор призначався безпосередньо царем. На посаду губернатора призначалися особи, що мали фахову університетську освіту та досвід роботи в управлінських структурах. Посада цивільного губернатора була одна з найскладніших. Кар'єра більшості з них була постійним переміщенням з однієї губернії в іншу. Робочий день губернатора починався з розгляду близько 100 офіційних паперів, далі – прийом відвідувачів та чиновників канцелярії, після короткої перерви – підпис десятків паперів, листів, паспортів тощо. Друга половина робочого дня губернатора проходила на засіданнях численних установ і комісій.

Серед наближених до губернатора чиновників були віце-губернатор, керуючий канцелярією і поліцмейстер (шеф поліції). Канцелярія губернатора складалася з п'яти столів: таємного (оформлення паспортів, контроль і нагляд за іноземними громадянами, співпраця з жандармами), цивільного, військового, карного, прикордонного.

Була запроваджена посада міського голови, який очолював міську думу та міську управу. **Міські голови** Кам'янця-Подільського:

1. Петро Дорофійович Левицький (1878-1893 рр.);
2. Іван Кузьмич Михалевич (з 1893 року);
3. Віктор Іванович Калішевич (станом на 1904 рік);
4. Костянтин Васильович Турович (станом на 1914 рік);
5. Антон Шульмінський (станом на 1917 рік);

6. Олександр Красовський (від 1917 р).

Загалом, станом на 1842 р. в Подільській губернії нараховувалося 1529 чиновників. Серед 14-тисячного населення Кам'янця-Подільського понад 4 тисячі складали чиновники, духовенство, дворяни.

Таблиця №9

**Подільські цивільні губернатори, військові губернатори
Кам'янця-Подільського**

№ з./п	ПІБ	Звання	Термін правління
1.	граф Шереметьєв М.П.	таємний радник	1794-1795
2.	Берхман Ф.Ф.	генерал-майор, цивільний губернатор	1795
3.	Вердеревський М.О.	дійсний статський радник	1795-1796
4.	Жуков П.М.	дійсний статський радник	1796-1798
5.	Юзефович О.Е.	дійсний статський радник	1798-1800
6.	Тензен К.І.	дійсний статський радник	1800-1801
7.	Чевкін В.І.	дійсний статський радник	1801-1808
8.	фон Берг П.І.	дійсний статський радник	1808
9.	Літвінов П.М.	дійсний статський радник	1808-1812
10.	граф Сен-Прі К.Ф.	дійсний статський радник	1812 -1815
11.	граф Павловський С.І.	колезький радник	1815-1822
12.	граф Грохольський М.М.	камергер імператорського двору, дійсний статський	31.12.1823- 22.02.1831
13.	Луб'яновський Ф.П.	таємний радник	22-02.1831- 14.05.1833
14.	Лошкар'єв Г.С.	дійсний статський радник	17.10.1833- 25.06.1834
15.	Турчанинов П.О.	генерал-лейтенант	25.12.1834- 17.10.1835
16.	Лошкар'єв Г.С.	дійсний статський радник	17.10.1835- 27.01.1839
17.	Петров П.І.	генерал-майор	27.01.1839 - 13.11.1840
18.	Фліге К.Я.	генерал-майор	16.11.1840- 30.12.1841
19.	Радіщев О.О.	генерал-майор	03.05 1842- 14.11.1846
20.	Сотніков В.С.	генерал-майор	14.11.1846- 22.11.1849
21.	Анненков В.Б.	генерал-майор	29.11. 1849- 09.12.1852.
22.	Князь В'яземський А.М.	генерал-майор імператорського двору	09.12.1852- 13.06.1854

23.	Степанов М.В.	генерал-майор імператорського двору	13.06.1854-06.11.1856
24.	Пфеллер В.Ф.	дійсний статський радник імператорського двору	23.11.1856-03.04.1860
25.	Брауншвейг Р.І.	статський радник	03.08.1860-12.06.1864
26.	Сухотін М.М.	генерал-майор	13.07.1864-01.01.1866
27.	Горемикін О.Д.	генерал-майор	01.01.1866-05.10.1869
28.	Мещерський І.В	камергер імператорського двору, дійсний статський	14.11.1869-11.05.1873
29.	Муханов О.С.	камергер імператорського двору, дійсний статський радник	11.05.1873-08.08.1877
30.	Гуднм-Левкович С.М.	камергер імператорського двору, статський радник	23.08.1877-23.05.1879
31.	Мілорадович Л.О.	статський радник, (з 28.04.1880) камергер, дійсний статський радник	15.06.1879-18.06.1882.
32.	Батюшков Д.М.	дійсний статський радник	08.07.1882-19.07.1884
33.	фон Валь В.В.	генерал-майор імператорського двору	24.07.1884-05.06.1885
34.	Глінка В.М.	дійсний статський радник	05.06.1885-31.08.1892
35.	Наришкін О.О.	дійсний статський радник	23.09.1892-31.01.1894
36.	Баумгартен О.П.	дійсний статський радник	17.02.1894-25.11.1895
37.	Сем'якін М.К.	дійсний статський радник	09.04.1896-09.02.1901
38.	Ейлер О.О.	Камергер імператорського двору, дійсний статський радник	14.02.1901-24.07.1911
39.	граф Ігнатьєв О.М	дійсний статський радник	12.09.1911-1915
40.	М'якінін О.П.	дійсний статський радник	1916-1917

10. Міська влада в добу Української революції 1917-1920-х рр.

Після подій у Петрограді відбуваються зміни у владних верхах Кам'янця-Подільського і Поділля. 6 березня 1917 р. губернатор А.М'якінін передав управління Поділлям члену Союзу російських націоналістів П.Александрову. В місті активізувалася діяльність політичних партій – радикально-демократичної,

соціалістів-революціонерів, українських соціал-демократів та ін. Почали діяти Ради громадських організацій, робітничих депутатів (з виконавчим комітетом), солдатського гарнізону. З 29 квітня 1918 р., після обрання гетьманом України П.Скоропадського, українські демократичні сили міста перейшли в опозицію гетьманській владі. Зоряний час у діяльності вищої влади всеукраїнського рівня, з центром в Кам'янці-Подільському, настає у червні-листопаді 1919 р., коли місто становиться столицею молодій українській державі.

Таблиця № 10

Кам'янець-Подільська міська та регіональна влада у 1917-1920-х рр.

Ім'я	Посада	Час призначення на посаду
Маркевич В.	Кам'янець-Подільський повітовий комісар	березень 1917 р.
Блонський П.	голова Кам'янець-Подільської повітової земської управи, повітовий комісар	30 березня 1917 р.
Саркісов Р.	голова міської Ради	поч. травня 1917 р.
Кушелєв М.	голова міськвиконкому Ради робітничих і селянських депутатів	1 листопада 1917 р.
Подерня А.	Кам'янецький повітовий староста	з 13 травня 1918 р.
Морозовський А.	міський голова	20 жовтня 1918 р.

11. Керівники міста в радянський період

У радянський час була введена посада голови Кам'янець-Подільського окружного виконавчого комітету і голови міської ради. У 1937 р. була утворена Кам'янець-Подільська область. Вище керівництво області зосереджується в місті. У квітні 1941 р. адміністративним центром Кам'янець-Подільської області став Проскурів (сьогодні Хмельницький).

Таблиця № 11

Голови міської ради та окружного виконавчого комітету (20 – поч. 40 рр. XX ст.)

Ім'я, прізвище	Роки займання посади
Панас Буценко	1921-1923
Воробйов	1923
С.Гвоздецький	1924-1925
Сущенко, Самойлов	1926, 1927
Горлинський	1928-1929
І.Кулик	1930-1932
Д.Солобай	1933
Н.Горлинський	1934-1935
Я.Орлов, Я.Куліш	1935
Шпильовий	1935-1936
Р.Дягілєв	1936-1937
Горлов	1940

Голови міськвиконкому (1944-1990)

Ім'я, прізвище	Роки керівництва
Антон Семенов	1944-1945
Давид Демчук	1945-1948
Микола Мамічев	1948-1950
Тихон Стефанов	1950-1952
Іван Полуянов	1952-1954
Федір Покотило	1955-1959
Ігор Белінський	1959-1962
Євген Гітіліс	1962-1964
Григорій Тонкочесєв	1964-1968
Антон Шевчук	1968-1969
Лідія Демчук	1969-1978
Володимир Козлов	1978-1985
Володимир Крилов	1985-1990

12. Вища влада Кам'янця-Подільського Незалежної України

Таблиця № 13

Керівництво міста у 1990-х рр.

Прізвище, ім'я, по батькові	Посада	Роки керівництва
Аносов Михайло Дмитрович	голова міськради та міськвиконкому	1990-1994
Москалюк Юрій Андрійович	голова міськвиконкому	1990-1991
Кучер Анатолій Іванович	голова міськради та міськвиконкому	1994-1997

З 1996 р., після ухвалення Конституції України, посада вищого керівника міської територіальної громади отримала назву – міський голова.

Таблиця № 14

Міські голови Кам'янця-Подільського

Прізвище, ім'я, по батькові	Роки керівництва
Мазурчак Олександр Володимирович	1998-2008
Нестерук Анатолій Макарович	2002-2010
Сімашкевич Михайло Євстафійович	із 2010

Список використаних джерел та літератури:

1. Фонди НІАЗ «Кам'янець», інв.№ 652, Поштова листівка початку ХХ ст. «Каменец-Подольск. Губернаторский дом и площадь». — 1арк.
2. Будзей О. Хто-хто містом керував? / Олег Будзей // Подолянин. — Кам'янець-Подільський. — 2004. — 3 грудня.
3. Вашук Д. П. Проблема входження Поділля до складу Великого князівства Литовського в другій половині XIV ст.: історіографічний аспект / Д. П. Вашук // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: Збірник наукових праць за підсумками міжнародної науково-практичної конференції. — Кам'янець-Подільський, 2004. — С. 40-42.

4. Гайдамашко В. Спочатку було магдебурзьке право...: Самоврядування / Вікторія Гайдамашко // Кам'янець-Подільський вісник. — Кам'янець-Подільський. — 2001. — 14 грудня. — С. 5.
5. Гаркавець О. Вірмено-кипчацькі рукописи в Україні, Вірменії, Росії / Олександр Гаркавець. — К.: Українознавство, 1993. — 328 с.
6. Грушевський М. Люстрована історія України / М. Грушевський. — Київ-Львів, 1913. — 524 с.
7. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський в Українській революції 1917-1920-х рр. / О.М. Завальнюк, О.Б. Комарніцький. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. — 116 с.
8. Задорожнюк А.Б. Ремісничче та фабрично-заводське виробництва в містах і містечках Подільської губернії кінця XVIII – початку XX ст.: історичний аспект: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук. — К., 2007. — 24 с.
9. Копилов А. Українські державні інституції в Кам'янці-Подільському восени 1919 – влітку 1920 року (за книгою І.Огієнка «Рятування України») / А. Копилов // Матеріали ІХ Подільської історико-краєзнавчої конференції / [редкол.: І.С.Винокур (голов.), М.М.Дарманський, О.М.Завальнюк, та ін.]. — Кам'янець-Подільський, 1995. — С. 278-281.
10. Крамар С. Місто Кам'янець на Поділлі у XIV-XVIII століттях: магдебурзьке право, судочинство та самоврядування громад. Історико-правовий нарис / С. Крамар. — Кам'янець-Подільський: П.П «Медобори-2006», 2010. — 336 с.
11. Лозовий В.С. Вищі органи державної влади УНР Кам'янецької доби Директорії (червень-листопад 1919 р.) / В.С.Лозовий // Поділля і Волинь у контексті історії українського державного відродження: наук. зб. — Хмельницький, 1995. — С. 141-143.
12. Люстрація Каменецкого староства 1565 г. // АЮЗР. — Ч.VII. — Т.II. — К., 1869. — С. 165-215.
13. Михайловський В. Правління Коріатовичів на Поділлі: (1340-ві – 1394 рр.): соціальна структура князівського оточення / В. Михайловський // Український історичний журнал. — К., 2008. — №5 (488). — С. 34-47.
14. Петров М.Б. Місто Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV-XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління / М.Б.Петров. — Кам'янець-Подільський: Аксіома. — 480 с.
15. Описание города Каменца, составленное комиссиею, наряженною каменецким старостою 1700 г. Сентября 15 // АЮЗР. — Ч.VII. — Т.I. — К., 1869. — С. 536-584.
16. Ращупкін О.І. Кам'янець на Поділлі / О.І.Ращупкін, С.В.Трубчанінов. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. — 112 с.
17. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Е. Сецинский. — К.: Тип. С.В.Кульженко, 1895. — 248 с.
18. Сикора Э.Ф. Лица Каменца-Подольского «Цветка на камне», кто оказывал влияние на его судьбу, а также те, кому повезло увидеть своими глазами это неповторимое чудо природы и творение человеческой фантазии / Э.Ф. Сикора. — Х.: «Міськдрук», 2010. — 700 с.
19. Поділля під владою Литви / Упорядники Вашук Д., Мошак М.: Монографія. — Кам'янець-Подільський, 2009. — 160 с.
20. Скрипник А.Ю. Державні установи Подільської губернії 1793-1914 рр.: монографія. — Кам'янець-Подільський: ПП Мошинський В.С., 2012. — 228 с. (— С.207-208).
21. Скрипник А.Ю. Подільські губернатори першої половини XIX ст. / А.Ю. Скрипник // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. — С. 197.
22. Україна: литовська доба 1320-1569 / О.Русина, І.Сварник, Л.Войтович [та ін.]. — К.: Балтія-Друк, — 176 с.
23. Przyboś K. Uezędnicy wojewōdztwa Podolskiego XV-XVIII wieku (Powiaty Czerwnogrozki, Kamieniecki, Latyczowski, Latyczowski): Spisy / K. Przyboś. — Krakōw: Uniwersytet Jagielloński, 1994. — 214 s.

Філінюк А.Г.
д.і.н., професор

ДО ПИТАННЯ ПРО ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ЗНИЩЕННЯ САМОВРЯДУВАННЯ В МІСТІ КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ НАПРИКІНЦІ XVIII – В 40-Х РОКАХ XIX СТ.

У повідомленні на основі широкого кола джерел та аналізу наукової літератури висвітлено особливості функціонування і процес руйнування системи міського самоврядування в місті Кам'янець-Подільському з часу його приєднання Поділля і всієї Правобережної України до складу Російської імперії в 1793 р. і до руйнування царизмом наприкінці 30-х рр. XIX ст

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, самоврядування, магістрат, ратуша, суд, Литовський статут, звичаєве право, російське законодавство.

На сучасному етапі все більшого значення в розвитку нашого суспільства набувають демократичні засади. Особливе місце в цьому посідає врахування історичного досвіду самоврядування міст як у масштабах України, так і на регіональному рівні. Це повною мірою відноситься й розвитку самоврядування в місті Кам'янець-Подільському, якому наразі виповнюється 640 років.

Проблема міського самоврядування знайшла відображення в науковій літературі. Вагомий внесок у його вивчення зробили в різні роки В. Антонович [31], Л. Баженов [32], М. Бармак [33], М. Білоконь [34], М. Володимирський-Буданов [36], С. Гальчак [37], Г. Гладка [38], А. Грицкевич [40], М. Кобилецький [41], С. Крамар [52], І. Мельничук [42], М. Петров [43-44], О. Пламеницька [45], Ю. Сіцінський [47-48], А. Філінюк [49-50], Шаповалова [51], та ін. Однак питання не знайшло всебічного висвітлення у вітчизняній історіографії.

Мета цієї розвідки полягає в спробі відтворити панораму функціонування міського самоуправління в Кам'янець-Подільському з часу приєднання краю до складу Російської імперії і до повного його знищення самодержавством у місті в процесі інкорпорації.

Передусім, наголосимо, що перш ніж самоуправління сформувалося і стало функціонувати в місті над Смотричем пройшло майже 140 років з часу його виникнення в Магдебурзі (1235 р.). Сталося це 1374 р. [53]. Організація в місті адміністративної і судової гілок влади за нормами магдебурзького права ставила Кам'янець-Подільський на один рівень із європейськими містами. Іншими словами, наявність магдебурзького права визначало статус європейськості міста. В літературі справедливо наголошується, що отримання містами самоврядування означало досягнення високого економічного і соціального розвитку, зведення його в один рівень із багатьма німецькими та польськими містами [40, с.203].

А. Кистяківський визнавав застосування судами складених польськими юристами ручних книг «Магдебурзьке право», але це право зазнало впливу місцевих звичаїв і поглядів, що діяли поряд з ним і його замінювали. На наше переконання, міське самоврядування ґрунтувалось на поєднанні місцевого права і

звичаїв із новими нормами. Відтак Кам'янець-Подільський, як і інші міста Поділля, управлявся не німецьким правом, а саме з його допомогою.

Міську громаду очолював війт, якого спочатку призначали власники міст, а з розвитком міського самоврядування посада війта ставала виборною. На допомогу війту обирали колегіальний орган – магістрат, який засідав під головуванням війта і куди мав право бути обраним кожен із ремісників чи купців. Кам'янцю-Подільському, як самоврядному місту, надавалися податковий і судовий імунітет, право власності на землю, пільги щодо ремесел і торгівлі та майже повне звільнення від феодалських повинностей. Воно також установлювало порядок обрання міської влади, її функції, основні норми цивільного й кримінального права, правила судочинства й оподаткування, визначало діяльність купецьких об'єднань, ремісничих цехів, порядок торгівлі тощо.

Одночасно з магдебурзьким правом міста одержували право власних герба та печатки [46, с.63]. Уперше їх зображення зафіксовано на документах міського самоврядування другої половини XVI ст., коли розпочався новий етап розвитку самоврядування, пов'язаний із королівськими привілеями 1567 та 1574 рр., які засвідчили польську юрисдикцію міста. Ці атрибути стали обов'язковими для всіх офіційних документів у місті, чим підкреслювалася його незалежність від королівської влади та відповідний економічний і культурний рівень розвитку.

Як відомо, в період з 1672 до 1699 рр. подільські землі перебували під владою султана Магомета IV. Тоді було винищено не лише місцеве населення, а й самоврядування міст. Тільки в середині – другій половині XVIII ст. самоврядне життя на Поділлі відроджується. Переживаючи не найкращі часи [53], самоврядування в Кам'янці-Подільському почало втрачати своє значення, передусім через загострення внутрішніх суперечностей, пов'язаних із юридичним закріпленням релігійної і національної нерівності у правах громадян [44, с.57]. Якщо раніше воно функціонувало окремо для української, вірменської та польської меншини, то в цей час ситуація змінилась на користь польської громади. Однак у лютому 1790 р. в місті королівська комісія ліквідувала самоврядування вірмен, підпорядкувавши їхнє життя українсько-польському магістрату.

З приєднанням у 1793 р. краю до Росії самоврядування в Кам'янці-Подільському, який Катерина II розглядала як важливе місто [30, с.9], вступило в нову фазу. Відтоді розвиток самоврядних форм організації суспільного життя в Кам'янці-Подільському, як і в інших містах Правобережжя та всієї України, мав форму зовнішньої експансії й був не атрибутом внутрішнього розвитку [52, с.28], а лише формальною ознакою організації суспільного життя з елементами російської земської самоврядності. Це пояснюється тим, що воно не вкладалося в жорстку імперську систему управління. Лише споруда ратуші засвідчувала своє призначення – зосередження адміністративної і судової влади міста [54].

На трансформацію самоврядування наприкінці XVIII – в 40-х рр. XIX ст. вплинула низка факторів. По-перше, перенесення російського законодавства і нормативно-правових актів імперії на терени краю. По-друге, перетворення міста спочатку в центр області, а згодом – Подільської губернії. По-третє, впливало на це і прикордонне розташування міста. По-четверте, на зміни в самоврядуванні

також вплинули перетворення в системі існуючої приватної власності та процес кооптації поміщиків і шляхти до складу російського дворянства. По-п'яте, істотне збільшення чисельності та частки єврейської меншини, що супроводжувалось спочатку згодою уряду Росії на їх проживання, а потім і фактичне узаконення системи самоуправління єврейської громади.

Кам'янець-Подільський, в якому проживало 3450 мешканців, із 1793 р. виконував роль головного міста однойменної області, підпорядкованої Ізяславській губернії, з 1 травня 1795 р. – центру Подільської губернії, з 22 травня того ж року – Подільського намісництва, а з 5 липня – знову Подільської губернії. Статус губернського центру остаточно закріпився за містом іменним імператорським указом від 1796 р. Тут були сформовані й стали функціонувати губернські канцелярія, правління, казенна палата, приказ громадської опіки, палати кримінального і совісного судів, губернський магістрат, губернська розправа та інші установи [2, арк.2]. Резиденцію і канцелярію губернатора розмістили на майдані Вірменський ринок. Під губернське правління та інші установи пристосували будинок католицької семінарії, під приказ громадської опіки – будинок Ф. Потоцького [35, с.41, 45, 52, 75].

Для розгляду справ жителів міста, які користувалися правом громадянства, на основі іменного указу від 1797 р. були засновані надвірний суд і ратуша [22, №18165]. Восени Павло I затвердив доповідь Сенату «Про залишення в Мінській, Волинській і Подільській губерніях термінів для апеляції» [23, №18252] і порядок розгляду в судах справ про посадові злочини по Литовському статуту [21, №18147], чим визнавалася чинність традиційної системи права та суду.

Катерина II перенесла на його суспільне життя чинність «Жалуваної грамоти на права и вигоди містам Російської імперії» від 21 квітня 1785 р. та «Городового Положення» на його міста, в тому числі й ті, що мали самоуправління. Відтак розпочався процес уніфікації місцевого самоврядування, відповідно до якої запроваджувалося загальноміське (міський голова, загальна міська дума і шестигласна міська дума) та станове самоврядування (передбачало управління міськими станами – купецьким, міщанським, ремісничим). До складу міської загальної думи як представницького органу входили представники всіх шести «розрядів» міського населення: справжніх обивателів; гільдії; цехів; іногородців та іноземних гостей; іменитих громадян; посадських. Виконавчо-розпорядчі функції або фактично управління міськими справами виконувала шестигласна міська дума, обрана загальною міською думою. При цьому враховувався як становий поділ міста, так і майновий ценз й тим самим обмежував права малозабезпечених мешканців. Внаслідок реформи в Кам'янці-Подільському, як і в містах всієї України, було запроваджено нові установи міського самоврядування. Формально «Жалувана грамота містам» не скасовувала магдебурзького права, однак фактично міський магістрат став від самого початку втрачати свої адміністративні функції, залишившись лише судовою інстанцією для міщан. З метою вирішення справ міських станів створювалися управи: купецька, міщанська, ремісницька, іноземних ремісницьких цехів, найманих служителів тощо. У загальній думі також існували відділення, що відображали її становий склад.

Урядовцям видавалося дивним і незрозумілим життя самоврядного міста. Тому царизм спочатку спрямував свої зусилля на звуження рамок магдебурзького права, послаблення сили українських звичаїв і самоврядних традицій, а тоді крок за кроком виводив їх із ужитку [50, с.182]. Хронологічно це відбувалось таким чином. У січні 1796 р. для 23 міст Брацлавського і Подільського намісництв було підтверджене магдебурзьке право, чим фактично обмежено їхнє міське самоврядування [49, с.63]. У місті влада функціонувала у вигляді магістрату, що складався з трьох виборних органів – ради, лави (суду) і зміни. Мешканці міста з передмістями підпорядковувалися магдебурзькому праву та визнавалися повноправними міщанами, а приміських сіл, як і раніше, підлягали панщинному праву та визнавалися міськими кріпаками. Магістрат виконував функції цивільного суду, наглядав за торгівлею, податками, виконанням рекрутської повинності, контролював діяльність цехів. Це був орган влади, що керувався законами імперії, конституціями Речі Посполитої і Литовським Статутом.

Судовими інстанціями в Кам'янці-Подільському були магістрат і ратуша, створені з появою губернії [1, арк.1-9; 3, арк.3-4]. Магістрат функціонував у складі двох голів і чотирьох ратманів, обраних міщанами та купцями [18, л.317-318]. До їх компетенції належав розгляд цивільних і кримінальних справ. Зокрема, рішенням Сенату у відомство суду і розправи магістрату були приписані та підпорядковані всі міщани і купці.

Наприкінці XVIII ст. у Кам'янці-Подільському з'явилися нові органи російського зразка: губернський і міський магістрати – для купецтва і міщанства. Вони представляли собою державні установи, що слугували апеляційними та ревізійними інстанціями для городових судів. Магістрати поділялися на 2 департаменти: цивільних і кримінальних справ. Губернському магістрату, що засідав 3 рази на рік, підпорядковувалися як Кам'янець-Подільський, так і інші городові магістрати [13, арк.2], сирітські суди та ратуші. У його компетенції були підвідомчі справи, що стосувалися привілеїв, спірних володінь, а також апеляційні справи із судів нижчих інстанцій. Верхня розправа – для вільних сільських обивателів функціонувала як апеляційна та ревізійна інстанція для Нижньої розправи. Структурно вона складалася з 2-х голів і 10 засідателів. Розправний суддя і засідателі призначалися на посади так само, як і члени Нижньої розправи – суддя призначався намісницьким правлінням із числа чиновників, а засідателі обиралися селищами округу з різних верств населення. Всі чиновники вступали на посади після затвердження губернатора.

У 1801 р. замість губернського магістрату постав ратгауз: правління, що складалося з департаментів цивільних і кримінальних справ. Водночас у штаті міського магістрату і ратуші були запроваджені посади секретарів [25, №19763; 53]. Тоді ж було відновлено діяльність дворянських виборів, на основі рішень яких чиновницькі посади знову наповнювалися обраними дворянами [26, №19790]. Як і раніше, за Литовським Статутом, виконання судових вироків забезпечували магістрат і ратуша. Упорядкуванню та уніфікації міського устрою і поліції часів за Олександра I слугували три законодавчі акти: укази від 24 жовтня 1803 р. і «Розпис міст, де є фортеці і порти, у відношенні до поліцейського їх управління»,

складені на їх підставі. Для перевірки міських повинностей в 1805 р. було утворено спеціальний комітет [16, л.1-3], який керувався відповідним положенням [17, л.2-8]. До його складу входили губернатор, губернський предводитель дворянства, поліцмейстер, президент міста і депутати від його жителів. 1809 р. Олександр I своїм указом вніс доповнення в Положення Кам'янець-Подільського комітету для зрівнювання міських повинностей, яким всі чотири фільварки (Біланівку, Польські і Руські фільварки та Берести) перетворив у передмістя, а селян, які жили на цих фільварках (272 ревізських душі) і котрими управляв магістрат на поміщицькому праві, виключив з його юрисдикції, надавши можливість вступити в поміщицький і купецький стан чи перейти у власність с. Кормильче, що належало місту [29, с.17]. У 1812 р. на місто, як і всю територію Правобережжя, було поширено єдиний порядок виконання судових рішень і вироків, за яким у місті їх забезпечувала міська поліція.

XIX – початок XX ст. характеризувався становленням в Україні нових загальноімперських форм місцевого самоврядування. Хоча Павло I на короткий час повернув українським містам їхній попередній устрій. Права та привілеї містам підтвердив у 1797 р. і 1801 р. і Олександр I [27, №19839]. Проте після придушення польського повстання 1830 р. залишки магдебурзького права в Україні були ліквідовані (в м. Києві: 23 грудня 1834 р. – під приводом фінансових зловживань у магістраті, тобто 9-разового перевищення суми річних прибутків).

За підрахунками М. В. Бармака, лише в 1775-1837 рр. було підготовлено 235 указів, які регулювали та спрямовували функціонування управління в краї [33]. Зокрема, згідно з «Установленнями для управління губерній Всеросійської імперії» від 7 листопада 1775 р., губернські правління створювалися як органи влади, наділені значними повноваженнями щодо управління підвідомчою територією від імені імператора. Прийняття губернським правлінням важливих рішень відбувалося у погодженні з губернатором, збалансовуючи тим самим владу в губернії. Якщо їх заходи у вирішенні питань не збігалися, то записані окремо ті могли бути представлені на розгляд у вищі органи влади як особлива думка. Верховна влада намагалася посилити залежність начальника краю від правління, тому указами від 16 серпня 1802 р. та 21 серпня 1816 р. наголошувала, що він керує через губернське правління, а не «своєю однією особою».

З утворенням губернії та створенням державних органів влади вищу місцеву адміністративну, поліційну й судову владу на її території зосредили у своїх руках генерал-губернатори і губернатори. Місто стало місцем перебування всіх подільських губернаторів – від М. Вердеревського (1795-1796 рр.) до С. Павловського (1815-1822 рр.) і навіть генерал-губернатора О. Бахметьєва (1812-1823 рр.). Упродовж 1793-1808 рр. у краї змінилось 7 очільників. Найдовше її очолював В. Чевкін, найменше – П. фон Берг і М. Вердеревський.

У губернії були відкриті губернські установи – присутственні місця [5, арк.11; 6, арк.270; 7, арк.2-5; 8, арк.1-2; 9, арк.1-4; 11, арк.14-16; 12, арк.852]. Головними серед них були канцелярія губернатора, губернське правління, яке очолював особисто губернатор, казенна палата, приказ громадської опіки, палати головних судів, губернський магістрат, губернська розправа, управа благочинія.

Губернське і повітове самоуправління було аристократичним [41, с.118]. Його структури укомплектовувалися чиновниками із досвідчених [10, арк.113] і відданих імперії осіб російського походження [4, арк.15, 16, 20; 20, №17363; 30, с.695]. Значний вплив в органах влади мали російські, польські магнати, шляхта та іноземці, пов'язані з самодержавством і феодално-кріпосницькою системою. Навіть у магістратських структурах більшість належала росіянам, а українців було по 2-3 особи [15, арк.2-3].

У розпорядженні губернаторів були війська, поліція і жандармерія. Губернатор і весь очолюваний ним комплекс органів становили місцеві установи Міністерства внутрішніх справ. Разом з тим, він, як найвища посадова особа губернії, очолював місцеві структури центральних міністерств. Особливе місце серед них займала Казенна палата, що входила до Міністерства фінансів. У її віданні перебували: податкова справа, продаж солі, винні відкупи, будівництво шляхів, казенних будівель тощо.

Крім губернського правління, систему місцевого управління представляли дворянські збори (повітове і губернське) – органи місцевої дворянської корпорації. Зі свого складу вони обирали постійно діючі органи – предводителів дворянства, депутатів дворянського зібрання, секретарів, засідателів. Через ці органи дворяни розв'язували свої станові проблеми, обирали з-поміж себе осіб чиновників до державних установ. Виборчим правом користувалися лише ті з них, хто досяг 25 років, мав чин на державній або військовій службі й прибуток не менший 100 крб. на рік.

За участю шляхти формувалися міське самоуправління та судова система. На її зборах обиралися місцеві чиновники: підкоморії, возні, хорунжі, судді і підсудки, засідателі, поліцейські. Однак, хоч кооптовані в дворянство депутати розробляли кошториси [24, №18738], визначали характер землеволодіння і форми банківської діяльності, вони були позбавлені права розпоряджатися головним засобом влади – фінансами. Розходження між обов'язковою юридичною нормою і реальною практикою формування й організації управління було з самого початку досить істотним. Це стало однією з головних причин зрослої прірви не тільки між російською владою і корінним населенням, а й самодержавством і поляками.

У Кам'янці-Подільському, що слугував і повітовим центром губернії, виконавча влада належала колегіальному органу – нижньому земському суду, створеному за правилами «височайших установ» та вимогами спеціальних реєстрів [8, арк.7], а виконання управлінських функцій покладалося на капітан-справника – головного адміністративно-поліцейського посадовця повіту [32, с.97], котрого обирала дворянська корпорація [39, с.64] кожних три роки [38, с.64]. Нижній земський суд складався, крім земського справника або капітана (голови), з двох або трьох засідателів від дворянства та двох – від поселян. Посади в них розподіляли за становою приналежністю на підставі «Табеля про ранги», який діяв у Російській імперії з 1722 р.

В державному управлінні міста, поряд із виборними установами, головну роль відігравали поліційні органи. У місті керувала управа благочинія – поліційний орган, створений у 1800 р. відповідно до «Статуту благочинія». Вона

склалися з городничого, двох приставів і двох ратманів. На початку XIX ст. іменним указом був затверджений штат поліції Кам'янця-Подільського та інших міст губернії [14, арк.1-34; 28, № 21824] з підпорядкуванням коменданту міста. Кадри міської поліції призначав губернатор за поданням губернського правління, яким опікувався віце-губернатор. Згодом місто було поділене на дільниці та квартали на чолі з дільничними приставами і квартальними наглядачами. З роками поліція перебирала на себе не властиві функції, посилюючи регламентацію всіх сторін суспільного життя.

Отже, упродовж 1793-1837 рр. у Кам'янці-Подільському продовжувало функціонувати міське самоврядування, що ґрунтувалося на нормах Магдебурзького права і звичаєвих нормах. У цей час російське самодержавство робило ставку на розчленування ключових сегментів самоуправління та послаблення його впливу на міське життя, дедалі жорсткіше регламентуючи свій контроль й цілеспрямовано поширюючи імперські правові норми та інститути влади. Остаточне руйнування міського самоуправління у місті відбулось на основі указу Сенату від 9 жовтня 1837 р. «Про заснування міської думи і перетворення канцелярії магістрату в м. Кам'янці-Подільському» вводився інститут міської думи [19, л.5].

Список використаних джерел та літератури:

1. ЦДІА України в м. Київ, ф. 193, оп. 1, спр. 2092, 19 арк.
2. ЦДІА України в м. Київ, ф. 210, оп. 2, спр. 8 а, 1716 арк.
3. ЦДІА України в м. Київ, ф. 1147, оп. 1, спр. 4, 16 арк.
4. ДАВО, ф. Д-200, оп. 2, спр. 8а, 523 арк.
5. ДАВО, ф. Д-521, оп. 2, спр. 5, 43 арк.
6. ДАВО, ф. Д-521, оп. 2, спр. 6, 272 арк.
7. ДАВО, ф. Д-533, оп. 3, спр. 45, 6 арк.
8. ДАВО, ф. Д-634, оп. 1, спр. 2, 65 арк.
9. ДАВО, ф. Д-678, оп. 1, спр. 46, 4 арк.
10. ДАХО, ф. 227, оп. 1, спр. 70, т. 1, 1261 арк.
11. ДАХО, ф. 228, оп. 1, спр. 44, т. 3, 596 арк.
12. ДАХО, ф. 228, оп. 1, спр. 44, т. 4, 856 арк.
13. КПМДА, ф. 227, оп. 1, спр. 77, 34 арк.
14. КПМДА, ф. 227, оп. 1, спр. 77, 34 арк.
15. КПМДА, ф. 228, оп. 1, спр. 7, 184 арк.
16. РГИА в СПб., ф. 1286, оп. 1, д. 194, 12 л.
17. РГИА в СПб., ф. 571, оп. 1, д. 1344, 38 л.
18. РГИА в СПб., ф. 1341, оп. 1, д. 269, 152 л.
19. РГИА в СПб., ф. 1341, оп. 38, д. 516, 14 л.
20. ПСЗРИ-1. – Т. 23. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Канцелярии Его Императорского Величества, 1830. – № 17363. – С. 737-738.
21. ПСЗРИ-1. – Т. 24. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его императорского Величества канцелярии, 1830. – № 18147. – С. 737-738.
22. Там само. – № 18165. – С. 753.
23. Там само. – № 18252. – С. 805-806.
24. ПСЗРИ-1. – Т. 25. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его императорского Величества канцелярии, 1830. – № 18738. – С. 440-441.
25. ПСЗРИ-1. – Т. 26. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его императорского Величества канцелярии, 1830. – № 19763. – С. 542-547.

26. Там само. – № 19790. – С. 590-591.
27. Там само. – № 19839. – С. 610-611.
28. ПСЗРИ-1. – Т. 28. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его императорского Величества канцелярии, 1830. – № 21824. – С. 1116.
29. Городские поселения в Российской империи. – Т. 4. – СПб.: Тип. Вульфа, 1864. – 805 с. : 19 с.
30. Материалы для истории Подольской губернии // Подольские епархиальные ведомости. Прибавление. – 1885. – № 5. – С. 1-16.
31. Антонович В. Исследования о городах Юго-Западного края // Монографии по истории Западной и Юго-Западной России / В. Антонович. – Т. 1. – К.: 1885. – С. 133-194.
32. Баженов Л. В. Магдебурзьке право XVI – XV ст. на Поділлі – фундамент сучасного міського самоврядування / Л. В. Баженов // Наукові записки: зб. наук. пр. Сер. Історія / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського; за заг. ред. П. С. Григорчука. – Вінниця : ВДПУ. – С. 8-11.
33. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / М. В. Бармак. – Тернопіль : Вид-во Астон, 2007. – 515 с.
34. Білоконь М. В. Місцеві органи влади Російської імперії в Україні в першій половині XIX ст. / М. В. Білоконь // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2001. – Вип. 15.
35. Будзей О. Вулицями Кам'янця-Подільського / О. Будзей. – Львів: Світ, 2005. – 272 с.
36. Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі і в Литві : в 2 ч. / М. Владимирський-Буданов // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV– XVIII в. – Львів, 1903. – Ч. 1. – 180 с.
37. Гальчак С. Д. Історичні аспекти становлення й розвитку місцевого самоврядування у Східному Поділлі в дорадянський період / С. Д. Гальчак, Н. П. Гальчак // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. – № 11. – С. 206-216.
38. Гладка Г. Л. Поширення магдебурзького права на українських землях (XIV – першої половини XIX ст.): історико-правовий аспект / Г. Л. Гладка // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : Наук. вісник : зб. наук. праць. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 51 (№ 9). – С. 10-15.
39. Головка О. М. Участь адміністративно-поліцейського апарату, органів самоврядування в управлінні державними фінансами Російської імперії на українських землях (кінець XVIII – початок XX ст.): історико-правове дослідження / О. М. Головка. – Х. : СІМ, 2005. – 175 с.
40. Грицкевич А. П. Частновладельческие города Белоруссии в XVI – XVIII вв. / А.П. Грицкевич. – Мн.: Наука и техника, 1975. – 278 с.
41. Кобилецький М. М. Магдебурзьке право в Україні (XIV – перша половина XIX ст.): історико-правове дослідження / М. М. Кобилецький. – Львів: ПАІС, 2008. – 406 с.
42. Мельничук І. П. Магдебурзьке право на Вінниччині: наукове видання / І. П. Мельничук // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2003. – Вип. 6. – С. 122-125.
43. Петров М. Б. Кам'янець-Подільський в 30-х роках XV – XVIII століть: проблеми соціально-економічного, демографічного, етнічного та історико-топографічного розвитку. Міське і замкове управління / М. Б. Петров. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. – 480 с.
44. Петров М. Б. Кам'янець-Подільський / М. Б. Петров, І. В. Рибак // Енциклопедія історії України. – Т. 4. – К.: Наук. думка, 2007. – С. 55-64.
45. Пламеницька О. Кам'янець-Подільський / О. Пламеницька. – К.: Абрис, 2004. – 256 с.
46. Савчук Ю. Міська геральдика Поділля / Ю. Савчук. – Вінниця: Континент-Прим, 1995. – 143 с.
47. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание / Е. Сецинский. – К.: Тип. С. Кульженко, 1895. – 257 с.
48. Сіцінський Ю. Нариси з історичної топографії міста Кам'янця-Подільського та його околиць / Ю. Сіцінський. – Кам'янець-Подільський: Поділ. братство, 1994. – 60 с.
49. Філінюк А. Г. Кам'янець-Подільський на межі XVIII – XIX століть / А. Г. Філінюк // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність. Зб. наук. праць за

- підсумками міжн. наук.-практ. конф. «Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків» (16-17 травня 2003 р.). – Кам'янець-Подільський: Кам-Поділ. держ. ун-т, 2004. – С. 54-58.
50. Філінюк А. Г. Литовські статuti в Подільській губернії у першій половині XIX ст.: данина традиції чи правові рудименти? / А. Філінюк, А. Задорожнюк // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – Т. II. – С. 177-192.
51. Шаповалова А. Еволюція самоврядних інституцій на теренах України в процесі історичного розвитку / Алла Шаповалова // *Віче*. – 2009. – № 8. – С. 27-29.
52. Крамар С. І. Місто Кам'янець на Поділлі у XIV – XVIII століттях: маґдебурзьке право, судочинство та самоврядування громад / Сергій Крамар // <http://podolie.com/index.php?o=99>.
53. Маґдебурзьке право в Кам'янець-Подільському // http://k-p.net.ua/istoria/magdebuzke_pravo.shtml.
54. Ратуша в Кам'янець-Подільському // <http://zabytki.in.ua/uk/272/ratusha-v-kamyantsi>.

В статтє на основе широкого круга источников и анализа научной литературы освещены особенности функционирования и процесс разрушения системы городского самоуправления в городе Каменце-Подольском со времени присоединения Подолья и всей Правобережной Украины в состав Российской империи в 1793 г. и до уничтожения его царизмом в конце 30-х гг. XIX ст.

Ключевые слова: Каменец-Подольский, самоуправление, магистрат, ратуша, суд, Литовский статут, обычное право, российское законодательство.

Комарницький О.Б.

к.і.н., доцент

ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ СТАРОЇ УШИЦІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

У матеріалі охарактеризовано діяльність органів місцевого самоврядування позаштатного міста Подільської губернії Старої Ушиці – міської думи і Зборів місцевих уповноважених, їх виконавчих органів, інших установ, служб, комісій, які функціонували у 1880-х – 1917 рр.

Ключові слова: міська дума, міська управа, міський голова, місто, вибори, бюджет, хабарництво.

У період верховенства Ратуші позаштатне місто Подільської губернії Стара Ушиця переживала процес занепаду. Спробою зупинити його було поширення на місто міського положення, яке запроваджувалося в контексті буржуазних реформ 60-х рр. XIX ст. Згідно змісту міської реформи 1870 р., здійснювався більш демократичний порядок управління містом. Ці функції виконувала виборна міська дума, якій надавалися значні права у формуванні міського бюджету, управлінні міським майном. Положення запроваджувалося в містах Подільської губернії з 1878 р.¹ У містах Поділля відповідно до реформи створювалися міські думи та їх виконавчі органи – міські управи. Члени (гласні) міських дум обиралися власниками нерухомого майна². Міську думу і управу очолював міський голова³.

У Старій Ушиці процес створення думи дещо затягнувся. 17 жовтня 1879 р. генерал-губернатор Київської, Подільської, Волинської губерній надіслав листа Подільському губернатору, де висловив згоду на запровадження міського положення⁴. 22 грудня 1880 р. до Староушицької думи були проведені вибори

гласних в складі 30 осіб на чолі з Леонтьєвим. Члени думи поділялися на 3 розряди⁵.

24 лютого 1881 р. були проведені вибори до міської управи, у т.ч. голови і його заступників⁶. Її діяльність розпочалася 6 травня 1881 р. Саме цього дня відбулося перше засідання міської думи, де було затверджено на посаді міського голови Г.А.Саніцького, міського секретаря – Є.Кобриницького, термін служби якого складав 1 рік⁷. Гласними першого складу думи були: У.Беца, М.Олійник, Я.Левицький, С.Зарицький, А.Мельник, І.Лесик, В.Яцимірський, П.Яцимірський, К.Кадученко, Т.Жук, Н.Яковинчик, Т.Касапчук, Г.Синицький, С.Ярушевський, І.Вишомирський, А.Горгулько, Н.Блажей, К.Крупіцький та ін. (всього 30 осіб)⁸.

Усі члени міської думи одержували заробітну платню. Найвищою була зарплата міського секретаря. Термін перебування на посаді міського голови був 2 роки. Згодом відбувалися нові вибори. Дії міської думи по управлінню справами міста визначалися засіданнями і обговореннями різноманітних питань, що вносилися на розгляд міською управою. Кількість засідань не була сталою. Так, у 1881 р. їх було 6 (розглянуто 90 справ)⁹, а у 1890 р. – 11 (69 справ)¹⁰. Засідання думи, зокрема, відбувалися:

у 1881 р. – 6 травня¹¹, 27 травня¹²;

у 1882 р. – 17 березня¹³, 4 травня¹⁴, 10 серпня¹⁵, 25 жовтня¹⁶, 17 листопада¹⁷, 17 грудня¹⁸;

у 1883 р. – 4 січня¹⁹, 25 квітня²⁰, 15 листопада²¹, 12 грудня²²;

у 1886 р. – 28 жовтня²³, 26 листопада²⁴;

у 1887 р. – 10-11 лютого²⁵, 28 травня²⁶, 13 липня²⁷, 23 листопада²⁸;

у 1888 р. – 25 січня²⁹, 25 травня³⁰, 8 липня³¹, 20 липня³²;

у 1889 р. – 14 лютого³³, 19 квітня³⁴;

у 1891 р. – 9 січня³⁵, 25-27 лютого³⁶, 26 березня³⁷, 30 квітня³⁸, 18-19 травня³⁹, 7 жовтня⁴⁰;

у 1892 р. – 15 липня⁴¹, 24 серпня⁴².

На засіданнях думи приймалися найрізноманітніші рішення, що були обов'язковими для виконання жителями міста. Міські думи (у т.ч. Староушицька) були дещо обмежені у своїй діяльності. За ст. 68 Міського положення міський голова повинен був подавати подільському губернатору звіти і протоколи про засідання міської думи⁴³. Варто зазначити, що Староушицька дума не завжди приставала на пропозиції Подільського губернатора. Так, 27 лютого 1887 р. останній пропонував надавати матеріальну допомогу Новоушицькій лікарні і утримувати її. Однак, 13 липня 1887 р. дума відповіла відмовою⁴⁴. Безпосередній контроль за діяльністю міського самоврядування здійснювало Подільське губернське в міських справах присутствіє⁴⁵.

Як зазначалося вище, виконавчим органом місцевого самоврядування була міська управа. Функції голови управи виконував міський голова. До складу органу входили 2 його члени (на випадок, коли голова був відсутній, один з них його заміщав), міський секретар, бухгалтер, канцелярія⁴⁶. Цей постійнодіючий орган здійснював керівництво міським господарством, відав питаннями міського будівництва, благоустрою, здійснював санітарні заходи. В його обов'язки входило

асигнування коштів згідно постанов думи на утримання адміністративного, судового, поліцейського органів, що діяли у місті⁴⁷. Управа періодично надавала міській думі звіти про свою роботу.

Міська дума створювала комісії різного призначення, до складу яких входили представники різних станів населення. Так, 10 серпня 1882 р. на засіданні думи створено комісію у складі 2 гласних – К.Крупіцького і М.Глузмана для перевірки звітності Староушицької міської управи. У ході перевірки істотних відхилень виявлено не було⁴⁸. У листопаді 1887 р. було створено комісію для перевірки бюджету за 1882-1887 рр. у складі голови комісії – священика Л.М.Голинського, членів – Гандальмана, Ф.Кривицького, А.Клейнермана, Л.Леонтєва⁴⁹. Відхилень виявлено не було.

Як зазначалося вище, створювалися, й інші комісії, перед якими стояли різні завдання.

Досить гострою була проблема хабарництва. Так, у 1900 р. було порушено справу Подільським губернським по міським справам присутством, у якій обвинувачувалась Староушицька розкладачна комісія в отриманні хабаря при оцінці нерухомого майна⁵⁰.

Склад міських думи і управи був неоднорідним. У 1888 р. до складу думи входили 1 дворянин, 2 купці, 32 міщани, 1 служитель культу та ін. За віросповіданням гласні думи становили: 32 православних, 2 римо-католиків, 12 іудеїв⁵¹. У 1892 р. склад думи був представлений 1 купцем, 29 міщанами. За віросповіданням останні поділялися на 20 православних і 10 іудеїв⁵².

Це ж стосується і складу управи. Якщо у 1888 р. цей орган був представлений 1 дворянином і 3 міщанами⁵³, то у 1892 р. налічувалося лише 3 міщани⁵⁴. У 1893 р. ситуація була подібною до 1888 р.⁵⁵ За віросповіданням у 1888 р. склад Управи поділявся на 1 православного, 2 іудеїв, 1 римо-католика⁵⁶. У 1892 р. фіксуємо 2 православних, 1 іудея⁵⁷, у 1893 р. – відповідно 3 і 1⁵⁸.

Значні суми з міського бюджету виділялися на утримання міського керівництва. Так, у 1885 р. видатки обчислювалися в 1712 руб.⁵⁹, у 1887 р. – 2029 руб.⁶⁰, 1891 р. – 1656 руб. 26 коп.⁶¹, 1893 р. – 2977 руб. 43 коп.⁶²

Історія Старої Ушиці ХІХ ст. фіксує неприємні моменти у відносинах між управою і думою. У центрі майже всіх конфліктів стояв член управи А.Мрозовський. У січні-квітні 1883 р. мала місце т.зв. «справа Мрозовського». 4 січня частина гласних міської думи звернулася з проханням до Подільського губернатора про дострокове звільнення члена управи Мрозовського. Альтернативну кандидатуру було намічено в особі гласного Уляна Беци. Причини такого дійства – похилий вік члена управи і «безукоризнений і беспристрастний» характер Мрозовського. 26 січня з листом до губернатора звернувся міський голова Саніцький, який відмовився звільнити «раніше 2-річного терміну досвідчену, працьовиту і досить грамотну людину»⁶³. 28 березня 1883 р. на засіданні губернського правління (губернатор – П.М.Батюшков) аргументи гласних були відхилені⁶⁴.

У квітні 1883 р. гласні думи надіслали позов губернатору на члена Управи Т. Кацмана. Все почалося із заяви гласного З.Грінмана в управу про усунення з

посади Кацмана. Як і в попередній ситуації, у справу втрутився міський голова, внаслідок чого, справу закрили⁶⁵. Хоч опозиція і зазнала поразки, таке становище було тимчасовим.

28 жовтня 1886 р. відбулося засідання міської думи, де за зловживання службовим становищем було вирішено віддати до суду міського голову Саніцького, членів управи Мрозовського і Кацмана. Причина – визнання міської землі власністю поміщика с. Пижівка В.Рогульського⁶⁶. Виконуючими обов'язки міського голови було призначено Крупіцького, членів управи – Ярушевського, Ткачмана⁶⁷. 27 травня 1887 р. відбулося чергове засідання думи, де розглядався цей інцидент. Питання розглядалося і в суді, де слухались питання про зазначених осіб, а також про колишнього міського голови М.С.Крупіцького, члена управи – К.С.Крупіцького⁶⁸. Саме вони видали посвідчення Рогульському на володіння землею (23 вересня 1872 р.)⁶⁹. Винними ж у цій ситуації було визнано Саніцького, Мрозовського, Кацмана. Результати голосування були такими⁷⁰:

Таблиці №1

<i>№ п/п</i>	<i>Прізвище, ім'я, по батькові</i>	<i>За</i>	<i>Проти</i>
1.	Саніцький І.А.	17	11
2.	Крупіцький М.С.	6	18
3.	Мрозовський А.М.	23	5
4.	Кацман Т.Я.	15	13
5.	Крупіцький К.С.	7	25

Причина цього несправедливого рішення – родинні зв'язки колишніх і тодішніх керівників міста М.Крупіцький був батьком міського голови, а К.Крупіцький – дядьком⁷¹. Саніцький змушений був оскаржити це рішення. 20 червня 1887 р. відбулося засідання Подільського губернського по міським справам присутствія, в роботі якого взяв участь губернатор В.М.Глінка, керуючий цивільною палатою О.В.Омиров, член губернського по селянським справам присутствія Ф.І.Мигрин, прокурор окружного суду. Вони справедливо розв'язали справу, яку порушили гласні Староушицької думи. Посадові особи вищезгадану постанову думи відмінили⁷².

Неодноразово гласні міської думи здійснювали злочини. Так, у 1883 р. у купівлі краденої корови обвинувачувався гласний М.Олійник⁷³.

Під час виборів до думи мали місце порушення виборчої процедури. Так, на початку березня 1884 р. жителі міста І.Гервіц, С.Пандлер, Х.Гойдберг надіслали скаргу до думи про неправильне обрання у гласні 1-ї групи Шпрінгеля⁷⁴.

У 1894 р. у м. Стара Ушиця було введено спрощене міське положення⁷⁵. Специфічною рисою було те, що наполовину зменшувався персональний склад думи і управи. Так, у 1894 р. до складу думи входили 1 купець і 14 міщан⁷⁶. У 1908 р. ця цифра зменшилась до 1 дворянина і 11 міщан⁷⁷. За віросповіданням гласні думи становили: 14 православних і 1 іудей (1894 р.)⁷⁸, у 1908 р. – 11 православних і 1 іудей⁷⁹. Подібне спостерігалось і в міській управі. У 1894 р. її склад був представлений 2 дворянами, з яких 1 був православний, а інший –

римо-католик⁸⁰. У 1908 р. склад виконавчого органу мав такий вигляд: 1 дворянин, 1 міщанин; обоє були православними⁸¹.

У 1903-1917 рр. міська дума отримала назву Збори міських уповноважених, але суть вищого органу місцевого самоврядування від цього не змінилася⁸².

Представницький склад думи погіршувався. По-перше, у думі зовсім не були представлені селяни, по-друге, значно було зменшено наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. у контексті контрреформ представництво міщан, іновірців. Так, у 1911 р. з 7,2 тис. жителів міста лише понад 100 мали право брати участь у виборах до міської думи. Переважна більшість була політично безправною⁸³. Як і раніше, значні суми виділялися на утримання міського керівництва, не зважаючи на зменшення персонального складу місцевих органів самоврядування. Якщо у 1894 р. місту обходилося утримання вищеназваних органів у 2154 руб. 20 коп.⁸⁴, то у 1908 р. ця цифра зросла до 2557 руб. 12 коп.⁸⁵

У 1895 р. міським старостою був М.О.Мондржицький, а його заступником дворянин А.І.Бачинський⁸⁶. На початку ХХ ст. на чолі міста стояв Володимир Йосипович Рогульський. Спочатку помічником міського старости був міщанин М.А.Іванунник⁸⁷, а з 1904 р. – М.А.Касапчук⁸⁸.

Таким чином, у Старій Ушиці, яка мала статус позаштатного міста Подільської губернії, у 1880-х – 1917 рр. функціонували органи місцевого самоврядування – міська дума і Збори місцевих уповноважених, яким підпорядковувалися їх виконавчі органи, інші установи, служби, комісії. Вони склалися переважно з представників заможних прошарків населення. Більшість населення міста було політично безправним.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гульдман В.К. Подольская губерния опит географическо-статистического описания /В.К.Гульдман. – Кам'янець-Подільський, 1889. – С.306.
2. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область. – К.: Ін-т іст. АН УРСР, 1971. – С.34.
3. Державний архів Хмельницької області. Путівник. – Львів: Каменяр, 1964. – С.54.
4. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф.228. – Оп.1. – Спр.9731. – Арк.6.
5. Там само. – Арк.21.
6. Там само. – Спр.10091. – Арк.18.
7. Там само. – Спр.9758. – Арк.2.
8. Там само. – Арк.4.
9. Там само. – Спр.9799. – Арк.62.
10. Там само. – Спр.10091. – Арк.18.
11. Там само. – Спр.9758. – Арк.1-15.
12. Там само. – Арк.37-41.
13. Там само. – Спр.9799. – Арк.5-24.
14. Там само. – Арк.28-55.
15. Там само. – Арк.89-137.
16. Там само. – Арк.62-63.
17. Там само. – Арк.137-148.
18. Там само. – Арк.153.
19. Подольские губернские ведомости. – 1883. – 12 марта.
20. ДАХО. – Ф.228. – Оп.1. – Спр.721. – Арк.51-111.
21. Там само. – Спр.724. – Арк.4-26.
22. Там само. – Арк.34-42.

23. Там само. – Спр.9938. – Арк.7-13.
24. Там само. – Арк.30.
25. Там само. – Спр.9940. – Арк.1-12.
26. Там само. – Спр.9938. – Арк.14.
27. Там само. – Арк.44-46.
28. Там само. – Арк.88-109.
29. Подольские губернские ведомости. – 1888. – 20 февраля.
30. Там само. – 18 июня.
31. ДАХО. – Ф.228.– Оп.1. – Спр.9986. – Арк.40-45.
32. Там само. – Спр.9987. – Арк.2.
33. Там само. – Спр.9980. – Арк.30-45.
34. Там само. – Арк.95-120.
35. Там само. – Спр.10093. – Арк.4-21.
36. Там само. – Арк.22-56.
37. Там само. – Арк.65-89.
38. Там само. – Арк.111-136.
39. Там само. – Арк.136-168.
40. Там само. – Арк.186-188.
41. Там само. – Спр.10108. – Арк.338.
42. Там само. – Арк.347.
43. Там само. – Спр.9986. – Арк.40.
44. Там само. – Спр.9938. – Арк.44.
45. Державний архів Хмельницької області. Путівник. – С.22.
46. ДАХО. – Ф.228.– Оп.1. – Спр.9799. – Арк.62.
47. Державний архів Хмельницької області. Путівник. – С.54.
48. ДАХО. – Ф.228.– Оп.1. – Спр.9799. – Арк.131.
49. Там само. – Спр.9938. – Арк.107-108.
50. Там само. – Ф.117.– Оп.1. – Спр.284. – Арк.1.
51. Обзор Подольской губернии за 1888 г. – Приложение к ведомости № 5.
52. Обзор Подольской губернии за 1892 г. – Приложение к ведомости № 5.
53. Обзор Подольской губернии за 1888 г. – Приложение к ведомости № 5.
54. Обзор Подольской губернии за 1892 г. – Приложение к ведомости № 5.
55. Обзор Подольской губернии за 1893 г. – Приложение к ведомости № 5.
56. Обзор Подольской губернии за 1888 г. – Приложение к ведомости № 5.
57. Обзор Подольской губернии за 1892 г. – Приложение к ведомости
58. Обзор Подольской губернии за 1893 г. – Приложение к ведомости № 5.
59. Обзор Подольской губернии за 1885 г. – Ведомость № 5.
60. Обзор Подольской губернии за 1887 г. – Ведомость № 5.
61. Обзор Подольской губернии за 1891 г. – Ведомость № 5.
62. Обзор Подольской губернии за 1893 г. – Ведомость № 5.
63. ДАХО. – Ф.228.– Оп.1. – Спр.721. – Арк.44-45.
64. Там само. – Арк.47-48.
65. Там само. – Арк.51.
66. Там само. – Спр.9938. – Арк.7-12.
67. Там само. – Арк.13.
68. Там само. – Арк.14.
69. Там само. – Арк.15.
70. Там само. – Арк.14.
71. Там само. – Арк.16.
72. Там само. – Арк.23-28.
73. Там само. – Спр.721. – Арк.5.

74. Там само. – Спр.805. – Арк.1.
75. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. – Каменец-Подольск, 1901. – Вып.IX.– С.940.
76. Обзор Подольской губернии за 1894 г. – Приложение к ведомости № 5.
77. Обзор Подольской губернии за 1908 г. – Приложение к ведомости № 5.
78. Обзор Подольской губернии за 1894 г. – Приложение к ведомости № 5.
79. Обзор Подольской губернии за 1908 г. – Приложение к ведомости № 5.
80. Обзор Подольской губернии за 1894 г. – Приложение к ведомости № 5.
81. Обзор Подольской губернии за 1908 г. – Приложение к ведомости № 5.
82. ДАХО. – Ф.226.– Оп.44. – Спр.95.
83. Історія міст і сіл УРСР. Хмельницька область... – С.352.
84. Обзор Подольской губернии за 1894 г. – Приложение к ведомости № 5..
85. Обзор Подольской губернии за 1908 г. – Приложение к ведомости № 5.
86. Подольский адрес-календарь /[сост. В.К.Гульдман]. – Каменец-Подольск, 1895. – С.283.
87. Подольский адрес-календарь /[сост. В.К.Гульдман]. – Каменец-Подольск, 1900. – С.201.
88. Адрес-календарь Подольской губернии /[сост. А.Крилов]. – Каменец-Подольск, 1904. – С.211.

В матеріалі показана діяльність органів місцевого самоуправління внеслужбового міста Подольської губернії Старої Ушиці – міської думи і Зборища місцевих уповноважених, їх виконавчих органів, інших установ, служб, комісій, які функціонували в 1880-х–1917 рр.

Ключові слова: міська дума, міська управа, міської голова, місто, вибори, бюджет, взяточництво.

О.М.Завальнюк
академік АНВО, д.і.н, професор

САМОВРЯДУВАННЯ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО: ТУРБОТА ПРО МІСЬКУ ГРОМАДУ (СІЧЕНЬ-СЕРПЕНЬ 1919 Р.)

На основі газетних матеріалів простежується діяльність Кам'янець-Подільської міської думи та її управи щодо вирішення комплексу господарських та фінансових питань, пов'язаних із життям міської громади в умовах гострої соціально-економічної кризи 1919 р.

Ключові слова: Кам'янець-Подільська міська дума, Кам'янець-Подільська міська управа, фінанси, міське господарство, електрика, транспорт, споживчий ринок.

Починаючи з 1914 р., коли розпочалася Перша світова війна і прикордонні регіони України стали прифронтовим районом, життя міста Кам'янець-Подільського зазнало серйозної пертурбації: відповідно до імперських розпоряджень воно перебудувалося на військовий лад, зазнало впливу різних армійських структур, багатьох високопоставлених царських чиновників, пережило короткочасну австрійську окупацію, втягнулося у перманентну господарсько-фінансову кризу, виходу з якої не було видно.

В добу Української революції 1917-1920 рр. кризові явища у різних галузях міської економіки, місцевому соціумі не лише не зникли, а навпаки, набули небажаного загострення, що негативно позначилося на повсякденному житті

пересічних кам'ячан. Досить складним у цьому плані виявився 1919 рік – один із найскладніших і найдраматичніших в історії молодої української держави. Пояснення цього слід шукати у загальному невтішному стані української і регіональної економіки, дезорганізованої як попередніми чинниками, переважно участю країни у світовому воєнному конфлікті, так і новими, пов'язаними з несподіваними російсько-українськими війнами, збройною інтервенцією в Україну, спалахами громадянської війни, отаманщиною, масовими реквізиціями господарських (продовольчих) ресурсів, нарешті, з проведенням руйнівної радянської політики „воєнного” комунізму. Все це разом призвело на рівні як країни загалом, так і її регіонів, різних адміністративно-господарських центрів до ще більшої руйнації економічної активності, дезорганізації споживчого ринку, різкого зниження якості повсякденного життя пересічних громадян, особливо у містах.

Відповідальність за це лягала як на керівництво України, яке, на жаль, все менше і менше контролювало територію республіки, так і місцеві органи самоврядування, прямим обов'язком яких було опікуватися вирішенням основних питань життя міської громади, залежно від військово-політичної ситуації. Не став винятком і Кам'янець-Подільський, багатонаціональні міські дума і управа якого, обрані у демократичний спосіб наприкінці 1917 р., за законодавством Тимчасового уряду, намагалися допомогти своїм виборцям послабити негативний вплив багатомірної кризи.

Невирішеним упродовж усього року було питання збалансованості міського бюджету. В умовах гіперінфляції коштів не вистачало на забезпечення усіх найважливіших видатків. Постійно контролюючи усі фінансові надходження (доходи від підприємств комунальної власності, орендна плата, різні податки, штрафи тощо), міська дума, на жаль, не змогла забезпечити наповнення дохідної частини бюджету у повному обсязі. Тож довелося використовувати внутрішні запозичення. Так, 29 березня думці проголосували звернення до Головного Отамана С.Петлюри з проханням, щоб українська держава надала місту позику в розмірі 3 млн. крб. терміном на 5 років під 6 річних відсотків, „позаяк фінансове становище міста знаходиться у важкому положенню” [1]. Згодом, у липні, вони ухвалили рішення про випуск касою міськдуми бонів (кредитних паперів), при умові, що в одні руки видаватимуть їх на суму не більше 1000 крб. [2].

Серед першочергових проблем, якими опікувалося міське самоврядування, була продовольча. Попри існуючі традиційні ринкові механізми забезпечення мешканців міста харчами, вони не завжди спрацьовували через загальне невтішне продовольче становище в країні чи регіоні та відповідну політику, яку проводили центральні органи влади, різні військово-політичні режими, перебої із доставкою продуктів тощо. На початку лютого припинила роботу міська пекарня, яка належала до міської власності. Щоб якомога швидше відновити її роботу і випікати відносно дешевший хліб, міська дума ухвалила рішення про укладення угоди з губернською комісією постачання на отримання з її фонду 30 тис. пудів пшениці і 10 тис. пудів вівса [3]. Утім забезпечити стабільну роботу пекарні на тривалий час не вдалося. Уже 29 березня міська дума на своєму засіданні

вирішила звернутися до членів громади із роз'ясненням причин з постачанням випеченого хліба [1]. Надалі становище не поліпшувалося, а з середини квітня, після встановлення у місті і повіті радянської влади, яка займалася продрозверсткою, деградація пришвидшувалася. Один із дописувачів „Життя Поділля” з гіркотою констатував: „Хліба нема і нема звідки його чекати. З другої місцевості привезти не можна, бо і повіт не дасть та і нема чим привезти. ... Треба як можна скоріше встановити тверді ціни на продукти і другі товари, котрі з кожним днем і кожною хвилиною ростуть і ростуть. Апетити у спекулянтів великі і ніколи їх біднота не зможе задовольнити” [4].

Згодом, коли влада перейшла до органів УНР, такі ціни були запроваджені, що не посприяло збільшенню пропозиції на ринку. Тому міська управа звернулася до голови Ради народних міністрів і міністра народного господарства з пропозицією скасувати цю політику, оскільки з кожним днем „недостача продуктів загострюється” (селянам було не вигідно реалізовувати залишки врожаю 1918 р. за цінами у 5-6 разів нижче від ринкових). Разом з тим вона запропонувала повернутися до фіксованих цін після того, як „новий хліб буде зібраний і з'явиться на ринку” (тижнів через 2-3), а також зняти перешкоди у підвезенні харчів до міста [5]. До останнього державна влада прислухалася, і незабаром департамент місцевого самоврядування Міністерства внутрішніх справ звернувся до Міністерства народного господарства, після чого 19 липня 1919 р. появився наказ, за яким було дано дозвіл на вільний підвіз продуктів споживання до Кам'янця-Подільського [6].

Щоб мати свій невеликий продовольчий фонд, міська дума вирішила замінити грошову плату за трирічну оренду міських земель сільськогосподарського призначення (здавали Русько-Фільварецькому, Біланівському і Мокшанському товариствам) натуральною: 6 пудів з десятини впродовж першого року оренди, 8 – другого і 10 пудів – третього року [7].

Не менш складно вирішувалася проблема придбання матеріалів для освітлення і опалення помешкань містян та інших будинків – адміністративних, шкільних, підприємств тощо. У першій декаді лютого місто потребувало 1500 пудів нафти, 3 тис. пудів керосину, утім міська казна не могла покрити видатки на їх придбання, щоб потім реалізувати через торгівельну мережу. В зв'язку з цим дума звернулася до керуючого банку з проханням відпустити 300 тис. крб. на закупівлю товарів названої групи під вексельні (боргові) зобов'язання [3].

Досить проблематичним у 1919 р. було електропостачання кам'янчан. Міська електростанція мала недостатньої потужності генератор, придбаний ще на початку ХХ ст., тож виробленої електроенергії явно не вистачало та й подавалася вона нерегулярно, із значними перебоями. Щоб зменшити обсяги її споживання і тим самим стабілізувати електрозабезпечення різних типів споживачів, міська дума 10 лютого ухвалила обов'язкову постанову, яким регламентувала споживання. Нею заборонялося зовнішнє освітлення театрів, ресторанів, реклам, вітрин, вивісок і вікон крамниць. Освітлювати під'їзди торговельно-промислових закладів дозволялося лампочками (одна на під'їзд) потужністю не більше 25 свічок. Щодо внутрішнього освітлення, то дозволялося в закладах громадського

харчування (ресторани, кав'ярні, паштетні) використовувати на 1 кв. метр підлоги 1 лампочку потужністю 8 свічок, у непродовольчих магазинах – 1 лампочку (8 свічок) на 1 кв. сажень підлоги (з 18 години мала працювати лише одна чергова лампочка потужністю 16 свічок). Для контор і банків передбачалося освітлення однією лампочкою (25 свічок) із розрахунку на один робочий стіл. У фойє, різних залах для глядачів, громадських приміщеннях, крім бібліотек, музеїв, шкіл, церков, костелів, кірх, синагог та лікарень, на 1 кв. сажень підлоги мали використовувати лампочку потужністю не більше 4 свічок. Щодо приватних квартир, які не були забезпечені електролічильником, то обмеження стосувалися не площі, а кількості кімнат (допускалася одна лампочка потужністю 25 свічок на жилу кімнату і кухню). У разі відсутності лічильників власники квартир могли споживати щомісяця не більше 3 кв.-год. на кімнату. У вечірні години лютого-березня від міської мережі від'єднували електромотори. Категорично заборонялося використовувати різні електроприлади, -печі, -кип'ятильники, -праски тощо. Міська електростанція припиняла обслуговування ігорні клуби і кінематографи [8]. Після відновлення української влади влітку 1919 р. дума взялася за вирішення питання про нарощення потужності міської електростанції. З цією метою уже 8 липня гласний О.Шульмінський запропонував придбати за кордоном два дизельні мотори (потужність 560 кінських сил) вартістю 2 млн. крб. [2]. Міській управі доручили вирішити питання про позичку на зазначену суму [7].

Важливо було прийти на допомогу майже 300 біженцям з Хотинщини, які втекли до міста після поразки Хотинського повстання у січні 1919 р. Міська управа разом із представниками губерньського і повітового земств сприяла розміщенню прибульців у казармах Ковальського, 4 лютого відкрили пункт харчування. Міська дума, враховуючи відсутність у них засобів до життя, ухвалила рішення виділити зі своїх коштів на харчування впродовж одного місяця спочатку 5 тис. крб., а потім цю суму збільшили на 50 тис. крб. [3].

Дума опікувалася певними категоріями працівників, зокрема учителями. Попри складне становище з міським бюджетом, через яке зарплатня їм у січні і лютому була виплачена не у повному обсязі, гласні проголосували рішення про виплату усім педагогам національних шкіл нагородних коштів за 1918 р. і недоплаченої частини заробітної плати за два перших місяці 1919 р. [9]. У липні гласні висловилися за те, щоб зрівняти розмір зарплати учителів національних шкіл, які отримували на 850 крб. менше, із аналогічною, яка призначалася педагогічним працівникам загальноміських шкіл [7]. А вже у серпні, коли держказначейство відмовило вчителям усіх шкіл міста у виплаті добових коштів за липень (за березень, квітень і червень такі виплати були виплачені), на їх захист виступила міська управа: вона запропонувала думі взяти ці витрати на міській бюджет [10]. Крім того, на пропозицію міської управи дума з середини червня підвищила розмір добових виплат службовцям міської електростанції і водопроводу (сімейним працівникам – по 30, неодруженим – по 20 крб.) [11].

Опікувалося самоврядування охороною здоров'я міських жителів. Оскільки чимало кам'ячан лікувалися у губерньській земській лікарні, де рівень медичних

послуг був вищим, ніж у різних міських лікувальних закладах, то дума зобов'язалася оплачувати свою частку видатків на утримання цієї лікарні [1].

Одним із складних питань, над вирішенням якою працювала міська дума, було розміщення навчальних закладів у зв'язку з ущільненням навчальних площ, чи їх реквізицією військовими. У першу чергу, це стосувалося середньої технічної сільськогосподарської школи, будинок якої ще влітку 1918 р. було тимчасового віддано під розміщення Кам'янець-Подільського державного українського університету (до лютого 1919 р. школа займала там третій поверх і кілька кімнат на першому поверсі). У зв'язку з розвитком цього вищого навчального закладу – єдиного на Поділлі, Міністерство освіти УНР запропонувало перемістити школу в інше приміщення (на це були виділені спеціальні кошти), а вивільнені площі передати в розпорядження вишу. Оскільки вільних просторих будинків у місті практично не було, міська дума винесла це питання на своє засідання 5 лютого 1919 р. У ході дискусії гласні пропонували різні варіанти: працювати у другу зміну в будинку комунальної власності, який орендувала комерційна школа Підгурського (Килимник, Пащенко, Карпенко, Гумінер), або переселитися в двоповерхове приміщення, яке раніше думою було виділено під студентську бурсу (Зак) (пропозиція виявилася недійовою, оскільки там вже були розміщені студентська сотня і школа старшин Республіканської армії УНР). У підсумку вирішили розірвати договір оренди з комерційною школою і відселити її з 1 травня 1919 р., а звільнені площі передати у розпорядження місцевої державної технічної школи [3].

Щодо злагодженості роботи органів міського самоврядування, то варто зауважити, що вона не завжди мала місце, про що дізнавалася й громадськість через пресу. Так, 9 квітня 1919 р. газета „Життя Поділля” помістила матеріал П.Білявого „Знов криза у Мійській Управі”, у якому йшлося про певні неузгоджені дії між думою, „буржуазною за своїм складом”, і управою, яку думці обрали із соціалістичної фракції. Саме невідповідність між соціальним і політичним складом обох органів автор вважав помилкою, „нанесеною хвилиною часу”, яка призвела до того, що „дума з управою розійшлись, почалась криза... Людеобивателі терплять, а дума свариться між собою й побіждає”. Прикладів неефективної роботи думи-управи не наведено, хоча й зроблено закид представницькому органу, що він у теперішньому складі „є приємною говорильнею” у той час, як управа „занадто хватила до ділового тону” [12].

Отже, упродовж зими-літа 1919 р. демократичне самоврядування Кам'янця-Подільського, попри певні політичні тертя у його складі, докладало значних зусиль для вирішення в умовах гострої економічної кризи різних важливих питань життя міської громади, зокрема у соціально-економічній і гуманітарній сферах, які відносилися до його компетенції. Певні групи населення міста відчували на собі у тій чи іншій мірі позитивний вплив діяльності міської думи і управи, хоча для якісного поліпшення становища найменш захищених кам'янчан у них катастрофічно не вистачало необхідних ресурсів. Тож кризові явища продовжували негативно позначатися на міській громаді, у першу чергу її соціальних низах.

Список використаних джерел і літератури:

1. Засідання думи // Життя Поділля. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 1 квітня. - №86. – С.4.
2. Мійське життя // Трудова громада. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 11 липня. - №15. – С.7.
3. Засідання думи // Життя Поділля. – 1919. – 8 лютого. - №43. – С.4.
4. К.О. Продовольча розруха / О.К. // Життя Поділля. – 1919. – 29 квітня. - №1-6. – С.4.
5. Мійська управа проти встановлення твердих цін // Трудова громада. – 1919. – 31 липня. - №27. – С.8.
6. Хроніка // Трудова громада. – 1919. – 23 серпня. - №44. – С.8.
7. Засідання мійської думи 22 липня ц.року // Трудова громада. – 1919. - №25. – С.6
8. Засідання мійської думи 10 лютого сього року // Життя Поділля. – 1919. – 13 лютого. - №47. – С.3.
9. Засідання мійської думи. 24 лютого 1919 р. // Життя Поділля. – 1919. – 26 лютого. - №57. – С.4.
10. Мійська управа... // Трудова громада. – 1919. – 16 серпня. - №39. – С.7.
11. Засідання Мійської Думи (від 14 липня б.р.) // Трудова громада. – 1919. – 17 липня. - №19. – С.7.
12. Білявий П. Знов криза в Мійській Управі / П.Білявий // Життя Поділля. – 1919. – 9 квітня. - №93. – С.3.

Стецюк В.Б.
к.і.н., доцент

ЄВРЕЙСЬКА ГРОМАДСЬКА РАДА КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО (ЧЕРВЕНЬ-ЛИСТОПАД 1919 Р.)

Функціонування у Кам'янці-Подільському в період революційних подій 1917-1920 рр. представницьких структур національних меншин, зокрема, єврейської, досі залишається малодослідженою сторінкою історії міста. Попри наявність праць С. Гольдельмана¹, Т. Гунчака², А. Марголіна³, сучасних дослідників В. Лозового⁴ та В. Нестеренка⁵, практично недослідженими залишаються структура цього органу, його особовий склад, основні напрямки діяльності.

Слід зауважити, що євреї, котрі з'явилися у Кам'янці щонайменше у XVI ст., за часів Речі Посполитої не мали власного представницького органу – такий привілей мали лише громади християнських народів. Мало змінилась ситуація і на початковому етапі російського панування на Поділлі. Лише після реформ середини XIX ст. міщани-євреї отримали можливість обиратись до складу міської думи, однак можливості увійти до складу її виконавчого органу – міської управи – були для них суттєво обмеженими. Показово, станом на 1911 рік, євреї, становлячи близько половини населення Кам'янця, були представлені лише двома гласними у міській думі (із 27 представників міської громади), а в складі міської управи не було жодного єврея⁶. Відзначимо, що подібні обмеження (до того ж, навіть більш жорсткі) існували для євреїв і в органах земського самоврядування, запроваджених на Правобережній Україні у 1904 р.⁷, тобто фактично єврейське населення було ізольоване від участі у місцевому самоврядуванні.

Після Лютневої революції участь євреїв у діяльності міського самоврядування Кам'янця-Подільського стала більш помітною – так, із восьми фракцій, сформованих у міській думі за результатами виборів осені 1917 року, п'ять представляли саме єврейську громаду міста⁸.

У грудні 1917 р. було прийнято закон про національно-персональну автономію єврейського народу, за яким передбачалось створення національних органів самоврядування. Можна припустити, що саме тоді було створено єврейську громадську раду в Кам'янці-Подільському. За часів Гетьманату рада, як і інші подібні структури, припинила свою діяльність, а з приходом до влади Директорії знову розпочала функціонувати.

17 травня 1919 р. Директорія УНР прийняла закон про єврейське самоврядування, яким передбачалось створення єврейських національних органів місцевого самоврядування – громадських рад. До компетенції новостворених органів переходили усі освітні, благодійні, кооперативні та інші місцеві інституції. Крім того, вони отримували право збирати податків із єврейського населення на підлеглий їм території⁹. Цікаво, що таким чином соціалістична Директорія фактично відродила практику царського уряду, який аж до Лютневої революції зберігав певну фінансову автономію кагальних структур, засновану на особливому податку на кошерну їжу – коробочному зборі.

Прийняття закону про єврейське самоврядування припало на час, коли керівництво Української Народної Республіки фактично не контролювало жодної української території. Показово, що травневий закон був опублікований лише у липні 1919 р., коли становище УНР стабілізувалось, а об'єднані українські армії перейшли у наступ на Київ¹⁰.

Єврейська громадська рада Кам'янця-Подільського поновила діяльність у липні 1919 р., практично одразу після стабілізації ситуації на фронті й налагодження мирного життя.

Характеризуючи діяльність єврейського національного самоврядування в Кам'янці-Подільському у 1919 р., насамперед зупинимось на організаційній структурі. Загалом вона була подібною до міського самоврядування, яке було запроваджене у Російській імперії за міською реформою 1870 року і без особливих змін проіснувало до утвердження більшовицької влади. Єврейська громадська рада являла собою представницький орган, до якого усе населення міста обирало представників за виборчими списками (зазвичай формувались на партійній основі, однак могли бути списки, запропоновані, наприклад, на професійній основі чи за іншими критеріями). На жаль, у нашому розпорядженні немає детальних відомостей щодо конкретного складу єврейської громадської ради Кам'янця-Подільського, однак на початку серпня відомий діяч УСДРП і «Поалей-Ціон» С. Гольдельман скаржився, що «за часи панування большевиків з розпорядження центр. комітетів жидівських соціалістичних партій радники соціалісти виступили із складу Рад, внаслідок чого там запанували виключно представники буржуазних кіл, бо представники демократів-ремесленників опинились в меншості»¹¹. Також він зазначав, що в останньому засіданні ради взяли участь лише 17 членів, хоча при повному складі мало бути 45 осіб¹². Щоправда, вже у вересні головою ради

був Ш. Альтман, який одночасно очолював районне бюро партії «Поалей-Ціон», тобто можна говорити про зростання ролі соціалістичних сіоністських кіл у керівництві єврейською громадою¹³.

Виконавчим органом громадської ради була управа, на яку покладалось безпосереднє втілення рішень громадської ради. Головою управи у Кам'янці був спершу М. Зак, а згодом його змінив Ш. Альтман¹⁴. Управа нараховувала шість осіб (цікаво, що це викликало критику частини членів ради, які вказували, що навіть міська управа, коло повноважень якої значно ширше, включає лише трьох осіб)¹⁵.

При громадській управі діяли профільні відділи (комісії), чисельність котрих нам не вдалось достеменно встановити. Однак відомо про відділи метричний¹⁶, соціальний¹⁷, мобілізаційний¹⁸, фінансовий¹⁹ та «палестинський» (еміграційний)²⁰. Кількість подібних підрозділів не була сталою – так, відомо, що на засіданні ради 25 жовтня розглядалось питання про створення культурної, ревізійної та юридичної комісій²¹, однак чи вдалось реалізувати цей проект до встановлення на Поділлі польської влади, на жаль, також не відомо.

Важливим аспектом діяльності єврейської громадської ради Кам'янця – тимчасового державного центру Української Народної Республіки – була репрезентація єврейської спільноти перед УНР. Зокрема, відомо про зустрічі представників ЄГР із Симоном Петлюрою влітку 1919 р., коли на прийом до головного отамана прибули представники єврейської громади (Мейер Кляйдерман), рабинів (Гутман), сіоністів (Альтман), ремісників (Якоб Крайс), об'єднаних соціалістичних партій (Еліас Боград), партії «Поалей-Ціон» (Дрехлер). Вони заявили Петлюрі, що «всі кола єврейського населення готові разом з українським народом захищати незалежну українську державу, бо вірять, що тільки демократичний український уряд здатний гарантувати єврейському народові рівність та забезпечення його національних прав»²². Також у кам'янецькій пресі побіжно згадується про зустріч представників єврейської громади із прем'єр-міністром УНР Борисом Мартосом, у ході якої громада вказала на недовіру єврейського населення до діючого Міністерства єврейських справ (МЄС)²³. Крім того, відомо, що з нагоди взяття українськими військами Києва єврейська громадська управа надіслала вітальні телеграми Симону Петлюру і прем'єр-міністру Ісааку Мазепі²⁴.

Репрезентація єврейського громадянства мала й інший аспект – громадська рада намагалась впливати на політичний курс, втілюваний Міністерством єврейських справ, вважаючи, що він не відповідає інтересам більшості єврейського населення УНР. Зокрема, прийнята на початку третьої декади серпня постанова ради передбачала необхідність заміни керівництва МЄА, що до цього формувалось представниками кількох партій, виборними делегатами від Єврейських Установчих зборів. Вказувалось на неприпустимість міністерського курсу в галузі освіти, коли фінансову підтримку отримували лише школи, в яких викладання йшло на ідиш²⁵.

Серед завдань, які ставила перед собою рада, – допомога незаможному єврейському населенню, налагодження його побуту та сприяння у подоланні

труднощів воєнного часу. Ці завдання покладалися на соціальний відділ єврейської управи, яким були створені нічліжний будинок²⁶ й богадільня (про останню відомо, що вона була розрахована на 32 ліжка і єврейське самоврядування вживало заходів для її розширення)²⁷. Було орендовано приміщення для створення лазні, однак про подальшу долю цієї ініціативи невідомо²⁸.

Також рада прийняла на роботу лікаря доктора Шпільмана, який повинен був безкоштовно лікувати найбільш вразливих представників міської єврейської громади, а також боротись із поширенням епідемічних захворювань, насамперед, плямистого тифу²⁹.

Загалом плани щодо облаштування побуту єврейського населення були доволі масштабними – так, у вересні розпочалися переговори із міською думою щодо передачі єврейській громаді частини міської землі для спорудження будинків, у яких планувалось розмістити єврейську гімназію, дешеву їдальню і єврейський народний дім³⁰. Якщо єврейську гімназію у Кам'янці-Подільському створити так і не вдалось, то інші єврейські навчальні заклади у місті самоврядування намагались підтримувати, зокрема, ініціюючи клопотання про отримання фінансової допомоги від влади і намагаючись захистити їх приміщення від реквізиції³¹.

Однією з останніх ініціатив Кам'янець-Подільської єврейської громадської ради стало створення громадського органу, призначеного для допомоги жертвам погромів. Мотивувалось це необхідністю створити інституцію, яка б координувала допомогу жертвам погромів після того, як з Кам'янця були евакуйовані урядові установи, зокрема, відповідна комісія Міністерства єврейських справ³².

Потрібно вказати, що деякі ініціативи єврейської громадської ради об'єктивно йшли на користь не лише єврейській спільноті Кам'янця, але й міській громаді загалом. Зокрема, саме орган єврейського національного самоврядування наголосив на необхідності впорядкувати процес залучення до примусових робіт цивільного населення тимчасової столиці, вказавши на необхідності створення для цього єдиної координаційної структури³³.

Необхідною передумовою стабільного функціонування єврейського самоврядування було створення міцної фінансової основи шляхом забезпечення стабільного збирання податків. Зокрема, фінансова комісія єврейської управи провела перепис домогосподарств, що мали бути обкладені податком та розпочалась розсилка окладних листів (цікаво, що паралельно єврейською громадською радою вживались заходи для скасування цього податку)³⁴.

Після встановлення у Кам'янці-Подільському польської влади єврейська громадська рада припинила своє існування. Попри недовгий період існування та винятково складні умови праці, ця структура стала яскравим прикладом самоорганізації єврейської громади міста, її внеском в історію кам'янецького самоврядування.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. 1917-1920 / Соломон І. Гольдельман. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1967. – 138 с.

2. Hunchak T. Symon Petliura and the Jews / Taras Hunczak. – Lviv-New York-Toronto: Ukrainian Historical Assotoiation, 2008. – 128 p.
3. Марголин А. Украина и политика Антанты. Записки еврея и гражданина / Арнольд Марголин. – Берлин: Издательство С. Ефрон, 1922. – 398 с.
4. Лозовий В. С. Внутрішня та зовнішня політика Директорії Української Народної Республіки (Кам'янецька доба) / Віталій Лозовий. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. – 204 с.
5. Нестеренко В. А. Єврейська національно-персональна автономія в період Директорії УНР (листопад 1918 р. – листопад 1919 р.) / В. А. Нестеренко // Кам'янець-Подільський – остання столиця Української Народної Республіки: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Кам'янець-Подільський, 6-7 жовтня 2009 р. / ред. кол. Смолій В. А., Верстюк В. Ф., Завальнюк О. М. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. – С. 230-239.
6. Памятная книжка Подольской губернии на 1911 год / Сост. В. В. Филимонов. – Каменец-Подольск: Типография Подольского губернского правления, 1911. – С. 77.
7. Стецюк В. Б. Єврейський чинник в діяльності земств Правобережної України (1917-1920 рр.) / Стецюк В. Б. // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумка звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів. – Випуск 9. у 5-ти томах. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – Т. 1. – С. 79.
8. Нестеренко В. А. Вказана праця. – С. 232.
9. Там само. – С. 232.
10. Там само. – С. 233.
11. З єврейського життя. В Кам'янецькій жидівській громаді // Україна. – 1919. – 9 серпня. – С. 4.
12. Там само. – С. 4.
13. З єврейського життя. Всеукраїнський сіоністський з'їзд (перше засідання) // Україна. – 1919. – 13 вересня. – С. 4.
14. З єврейського життя. Засідання Кам'янецької єврейської Громадської Ради // Україна. – 1919. – 20 вересня. – С. 3.
15. З єврейського життя. В Кам'янецькій жидівській громаді // Україна. – 1919. – 9 серпня. – С. 4.
16. З єврейського життя. В метричному відділі // Україна. – 1919. – 1 листопада. – С. 4.
17. З єврейського життя. В соціальному відділі Кам'янецької єврейської Громадської Управи // Україна. – 1919. – 7 жовтня. – С. 4.
18. З єврейського життя. Засідання Кам'янецької єврейської Громадської Ради // Україна. – 1919. – 20 вересня. – С. 3.
19. З єврейського життя. В фінансовій комісії при єврейській Громадській Раді // Україна. – 1919. – 30 вересня. – С. 4.
20. З єврейського життя. В Кам'янецькій єврейській Громаді // Україна. – 1919. – 30 вересня. – С. 4.
21. З єврейського життя. Засідання єврейської громади // Україна. – 1919. – 25 жовтня. – С. 4.
22. Марголин А. Вказана праця. – С. 281-283.
23. З єврейського життя. Засідання Кам'янецької єврейської Громадської Ради // Україна. – 1919. – 20 вересня. – С. 3.
24. З єврейського життя. Телеграма Єврейської Громадської Управи Голові Директорії У.Н.Р. й Прем'єр Міністру з приводу здобуття Києва // Україна. – 1919. – 3 вересня. – С. 4.
25. З єврейського життя. Постанови жидівської громади // Україна. – 1919. – 23 серпня. – С. 2.
26. З єврейського життя. В соціальному відділі Кам'янецької єврейської Громадської Управи // Україна. – 1919. – 7 жовтня. – С. 4.
27. Там само. – С. 4.
28. З єврейського життя. Засідання Кам'янецької єврейської громадської Ради // Україна. – 1919. – 20 вересня. – С. 2.

29. З єврейського життя. Засідання Кам'янецької єврейської громадської Ради // Україна. – 1919. – 1 листопада. – С. 4.
30. З єврейського життя. Засідання Кам'янецької єврейської громадської Ради // Україна. – 1919. – 20 вересня. – С. 2.
31. З єврейського життя. В культурнім відділі // Україна. – 1919. – 1 листопада. – С. 4.
32. З єврейського життя. Утворення нового центрального комітету допомоги євреям, що постраждали від погромів // Україна. – 1919. – 5 листопада. – С. 4.
33. З єврейського життя. В єврейській громадській управі // Україна. – 1919. – 30 серпня. – С. 4.
34. З єврейського життя. В фінансовій комісії при єврейській Громадській Раді // Україна. – 1919. – 30 вересня. – С. 4.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, академік УАІН, голова обласної організації НСКУ, директор Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Болтанюк Петро Анатолійович, старший науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Завальнюк Олександр Михайлович, доктор історичних наук, професор, академік АНВО, професор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Комарніцький Олександр Борисович, голова Кам'янець-Подільської міської організації НСКУ, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Мегей Валерій Пилипович, науковий співробітник Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Пагор Валентин Віталійович, аспірант історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Степанков Валерій Степанович, доктор історичних наук, професор, академік УАІН, професор кафедри всесвітньої історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Стецюк Вадим Борисович, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Філінюк Анатолій Григорович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

ЗМІСТ

Степанков В.С. До проблеми датування отримання Кам'янцем-Подільським магдебурзького права	3
Болтанюк П.А., Мегей В.П. Кам'янець за часів Русі: проблеми датування та топографії	5
Баженів Л.В. З історії середньовічного самоврядування в м. Кам'янці-Подільському (до 640 річниці надання місту магдебурзького права)	10
Пагор В. В. Вище керівництво та адміністративна еліта Кам'янця-Подільського з другої половини XIV ст. до сьогодні (спроба узагальнення)	15
Філіпчук А.Г. До питання про функціонування та знищення самоврядування в місті Кам'янці-Подільському наприкінці XVIII – в 40-х роках XIX ст.	29
Комарницький О.Б. Органи місцевого самоврядування Старої Ушиці у другій половині XIX – на початку XX ст.	37
Завальнюк О.М. Самоврядування Кам'янця-Подільського: турбота про міську громаду (січень-серпень 1919 р.)	43
Стецюк В.Б. Єврейська громадська рада Кам'янця-Подільського (червень-листопад 1919 р.)	48
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	54

Для нотаток

Для нотаток

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Кам'янець-Подільська міська організація
Національної спілки краєзнавців України
Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

САМОВРЯДУВАННЯ У КАМ'ЯНЦІ-ПОДІЛЬСЬКОМУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПОВІДОМЛЕНЬ
ЗА ПІДСУМКАМИ КРУГЛОГО СТОЛУ

Комп'ютерно-інформаційна лабораторія історичного факультету
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка,
32301, м.Кам'янець-Подільський, вул.Татарська, 14